

Den danske Regering og de tyske Kolonisters Indkaldelse 1759—65.

Af *Ejlf Bøgebjerg.*

Tiden o. 1750 betyder i dansk Historie en Opgangstid for dansk Næringsliv. En jævn Prisstigning gør sig gældende ikke mindst paa Landbrugets Omraade, og alene dette maatte foranledige, at Interessen for at forbedre Bondestandens Kaar øgedes. Fra gammel Tid havde man været vant til at betragte Landbruget som vor vigtigste Næringsvej, og man hyldede stadig denne Anskuelse i ledende Kredse, om end ogsaa Omsetningen med Udlandet og Ophjælpsningen af industrielle Foretagender efter merkantilistiske Principper var Genstand for Regeringens Anstrengelser.¹⁾

Karakteristisk for en stor Del af Tidens Anskuelser om Fremme af Landbrugets Tarv er, at Reformere af Bondens retslige Stilling kun spillede en ringe Rolle. Stavnsbaandet var saaledes siden Christian VI's Tid stadig blevet skærpet. Hensynet til Godsejerne og deres Forpligtelser til at stille Soldater til Landmilitisen og vel ogsaa en stærk Mistillid til, at en friere Stilling for Bonden paa dette Omraade vilde være gavnlig, gjorde, at man endnu gik uden om dette Spørgsmaal. Derimod var Interessen stærk for at indføre

¹⁾ Edv. Holm: Danmark-Norges Historie 3. B. 2 A. 3. Kap.

rent praktiske Forbedringer i Agerbruget. En Mand, hvis Virksomhed her er meget typisk, er selveste A. G. Moltke. Allerede ved Frederik V's Tronbestigelse havde han overfor Kongen paapeget Vigtigheden af at tage Vare paa Bondestandens Interesser, og paa sine egne sjællandske Godser arbejdede han ivrigt paa at forbedre selve Driftsmaaden, bl. a. ved at lade Kobbeldrift afløse det gamle Trevangsbrug. Endvidere hævdede han, at det fremfor alt gjaldt om at faa større Kredse til at interessere sig for dette, og i den Anledning udstedtes i 1755 en Opfordring til at skrive Afhandlinger om Landbrugsspørgsmaal; disse skulde sendes til Moltke, der som bekendt lod de bedste af dem trykke i »Økonomisk Magasin« (1757-62). Heri fremkom de mest forskelligartede Artikler, lige fra meget detaillerede Oplysninger om, hvorledes man skulde dyrke de enkelte Planter og Kornsorter til stærke Angreb paa hele det herskende Trevangsbrug, ja endog Stavnsbaandet; dette sidste gik som nævnt ud over Moltkes Anskuelse paa dette Punkt. Særlig Regimentsskriveren over Dronningborg Rytterdistrikt, Niels Schelde vakte en Del Opsigt ved sine uforbeholdne Udtalelser om Bøndernes usle Stilling, som beror paa, at de andre Stænder søger at holde dem nede.¹⁾

Det er paa Baggrund af hele denne Udvikling, at Indkaldelsen af de tyske Kolonister maa ses, dog saaledes at denne maa betragtes som et ganske enestaaende Eksempel paa herhjemme derved at forbedre Landbruget. Hverken før eller senere har man hørt om et saa storstilet Forsøg paa ved fremmed Hjælp at tage nyt Land ind til Dyrkning, dels fordi man derved haabede at tilføre Landet store Værdier og sam-

¹⁾ Øk. Mag. V. B. Pag. 23-54.

tidig nyttiggøre de fremmede Landes Driftsmetoder for vort eget Land, saaledes at de kunde tjene til Forbillede og Fornyelse i de danske Bønders Arbejde. Anledningen hertil laa dog de ledende nær, idet man indenfor Industrien netop i disse Aar havde faaet indkaldt fremmed Arbejdskraft.

Et af Merkantilismens fornemste Midler til at forbedre Industrien var Indkaldelse af fremmede Fabrikanter. J. H. E. Bernstorff, der var den drivende Kraft indenfor Kommercekollegiet, interesserede sig stærkt for Indkaldelse af fremmed Arbejdskraft, særlig af Huguenotter, saadan som det allerede var sket i flere Lande. I 1757 indkaldtes da en Franskmand, Pierre Frontin¹⁾ for at fremme Klædefabrikationen i København, saa at den kunde blive mere konkurrencedygtig med Udlandet. Frontin blev understøttet med baade rigelige Pengemidler og Privilegier, men alligevel mislykkedes dette Foretagende fuldkomment. Franskmanden viste sig snart at være »en topmaalt Slyngel«. Hans Privatliv var ganske skandaløst, og han var ude af Stand til at lede den anlagte Fabrik paa tilbørlig Maade. Efter at have gjort sig umulig i enhver Henseende forlod Frontin Landet i 1764, og trods gentagne Anmodninger var han ikke til at formaa til at vende tilbage. Ejendommeligt nok havde baade Bernstorff og hans højre Haand, Wasserschlebe søgt at dække ham paa enhver Maade, skønt hans sande Personlighed snart lagde sig for Dagen, og hans fuldkomne Udygtighed var aabenbar. Foretagendet var en »Dødssejler«. I 1767 likvideredes det, hvorved det viste sig, at Staten maatte tage et Tab paa omtrent 100,000 Rdl.

¹⁾ Om denne se Aage Friis: Bernstorfferne og Danmark II (1919) Pag. 252 ff.

Inden den Tid havde man maattet opløse et Foretagende af lignende Art. I 1756 sluttedes der Aftale med en Bomulds- og Uldvarefabrikant, Anton Hübner fra Wiesbaden¹⁾ om at komme til Odense for at paa-begynde Fabriksdrift her. I Modsætning til det Frontin'ske Foretagende skulde Hübner have alle sine Fabriksarbejdere og sine Maskiner med herop. En af den danske Regerings Agenter, J. F. Moritz, Frankfurt a. M., ordnede Transporten til Landet, og fra Bernstorffs og Wasserschlebes Side ventede man sig store Resultater heraf. Men man skuffedes sørgeligt. Om end Hübner maaske ikke var saa moralsk slet som Frontin, viste det sig dog snart, at han som Driftsleder var — om muligt — ligesaa uduelig som denne; Arbejderne blev snart utilfredse og knurrede højlydt; Fabrikken overførtes til sidst til Taasinge, uden at det hjalp noget, og da Hübner døde 1757, opløste alt sig i den mest fuldkomne Forvirring. Disse to Foretagender kostede Staten ialt 1 Million Rdl., uden at den havde vundet nævneværdige Fordele.

II.

Allerede længe havde Tanken om at opdyrke de store Hedearealer i Midtjylland, særlig Alheden, der for Størstedelen laa i Hald og Silkeborg Amter, været fremme. Gentagne Gange havde man opfordret eventuelle Lysthavende til at slaa sig ned her.²⁾ Allerede under Frederik IV var der d. 26. Maj 1723 udstedt en Forordning herom, hvori det var besluttet »til vore kære og tro Undersaatters Tarv og Opkomst samt og

¹⁾ Friis II, Pag. 259—60.

²⁾ Om disse første Forsøg henvises iøvrigt til Jeppe Aakjærs fortræffelige Afhandling i: Samlinger til jysk Historie og Topografi. 3. R., 4. B., Pag. 353 ff.

til vores Provins Jyllands desto mere Peublering« at love forskellige Friheder til dem, der vilde nedsætte sig, bl. a. 20 Aars Skattefrihed, Arvefæste og Fri-tagelse for Udskrivning og Kongeægt.

Dette og senere Forsøg gav dog ikke noget større Resultat, men under Frederik V toges Ideen atter op. Rentekamret synes at have drøftet Sagen med Stiftamtmanden og Amtsforvalteren i Viborg, som dog begge fraraadede under Henvisning til Jordens daarlige Beskaffenhed. I sin Forestilling til Kongen $\frac{1}{6}$ 1751 foreslaar Kollegiet derfor at nedsætte en Kommission til at undersøge »Jordens Beskaffenhed paa hvert Sted eller Distrikt«, Muligheden for Bebyggelse, og paa hvad Maade dette kunde ske.

Allerede den 3. Maj udstedtes da en Befaling til Grev Christian Frederik Levetzau, Restrup, Regiments-skriver Niels Schelde, Dronningborg, og Borgmester Christian Solberg, Aalborg, om som Kommissarier at undersøge ovennævnte Forhold. De to første havde gode Adkomster til dette Hverv. Levetzau var Medlem af Kommercekollegiet, hvor han særlig havde »Oeconomisager« i Nørrejylland som sit Omraade¹⁾, og han virkede da som en naturlig Leder af Kommissionen. Schelde var kendt fra sine kraftige Artikler i »Økonomisk Magasin«²⁾, som dog aabenbart havde vundet Regeringens Bifald, siden man tildelte ham dette og andre Tillidshverv.

I Rentekamrets Befaling hed det, at »ikke alene vedkommende vore Amtmænd og andre Betjente skal gaa Eder der udi . . . til Haande, men endog at de til Heden grænsende Proprietarier og Lodsejere . . . . skal være pligtige deres Grænser at anvise«.

¹⁾ Friis II, Pag. 231.

²⁾ Se Pag. 308 (Lin. 12 f. n.).

I Sommeren 1751 rejste Kommissionen da rundt i Alheden, forhandlede med Embedsmænd og Lodsejere for at konstatere, hvor meget af Heden, der tilkom disse sidste, og hvor meget, der var Kongens, og om det i det hele taget kunde betale sig at opdyrke Heden.

23. August 1751 indsendte Kommissionen sin Betænkning paa Grundlag heraf.¹⁾ Heri faar man et godt Billede af de Vanskeligheder, en eventuel Kolonisation vilde frembyde. Oprindeligt, mener man, har den kongelige Vildtbane strakt sig over hele Heden, men i Tidens Løb har de omkringboende Lodsejere uden videre tiltaget sig Ret til Kvægdrift og Lyngslet, og ved Matrikelkommissionen har de faaet det lovfæstet. Paa nuværende Tidspunkt var det meget vanskeligt at faa dette Forhold ophævet, da det krævede en Matrikelrevision. Men Kommissionen nærede stor Tvivl om, hvorvidt dette kunde betale sig paa Grund af Jordens Bonitet, da Lodsejerne havde brugt at afgrave det øverste Jordlag og anvende det som Brændsel, og derfor er »mange Steder saa nær flaaet og flækket, at den blotte Sandbund er alene tilbage og andre Steder saa tynd Jord eller Tørveskjold tilovers, at den ikke med Plov kunde vendes uden at opløje den røde grusede Sand.« Nogen Græsning var der ganske vist, men kun til Faar og Geder og ganske utilstrækkelig til »Bæster«.

Endelig fremhæver Kommissionen, der tydeligt havde mærket de omkringboende Lodsejeres Uvilje mod en Indskrænkning i deres tidligere frie Brug af Hedejorden, den Vrede, som Nybyggere vilde vække hos de oprindelige Beboere. De erklærede, at »alle

¹⁾ Alt vigtigt Kildemateriale til Belysning af Alhedens Kolonisation findes i en særlig Afdeling i Rentekamrets Arkiv (Rigsarkivet). En Fortegnelse herover findes i Vejledende Arkivregistratur II, Pag. 142—43.

vilde hade disse Nybyggere, gøre dem al mulig Fortræd og ikke læske dennem med en Drik Vand, alt for at faa dennem udryddet«. Endvidere vilde det være vanskeligt at faa dygtige Bønder ud paa Hederne. De, der havde noget til bedste, vilde ikke herud, og de, der intet havde, »skulde gives alting, saasom Bygning, Besætning og Kreaturer samt Avlingsredskaber, ja endog underholdes med Hustruer og Folk nogle Aar, indtil de kan fødes af Jorden og endelig nyde mange Aars Frihed for Skat, Tiende og andre Byrder«. Men Kommissærerne tvivlede paa, at der selv i saa Fald kunde ventes nogen »Bestandighed og Nytte heraf«.¹)

1751-Kommissionens Undersøgelser havde altsaa givet et negativt Resultat. Vanskelighederne var for store til at iværksætte en Kolonisation. Men dermed var Tanken herom ikke død; den levede op nu og da i de følgende Aar, og efterhaanden antog den fastere Form. Allerede i 1754 sender den første af Nutidens Hedeopdyrkere, Kaptajn Kahlen, Kongenshus,²) flere Skrivelser til Moltke, som denne igen lader gaa videre til Rentekamret, hvori han dels anbefaler en Opmaalingsskommission til at fastslaa Grænserne mellem Kongens og Lodsejernes Andel, dels udtrykker sin Mistillid til, at danske Bønder kan paatage sig Opdyrkingen. »Was man durch unbemittelte Einländer auf

¹) Nærværende Kommissions Papirer findes i en Pakke: Kommission af 1751 til at undersøge Hederne i Nørrejylland . . . dens Relation.

Naar det i Biografisk Leksikon 10. B., Pag. 240, hævdes, at det er Levetzau, der har givet Stødet til de tyske Kolonisters Indkaldelse, er det urigtigt. Udover ovennævnte Relation findes intet, der viser, at L. har haft nogen Forbindelse med denne Sag. Endvidere døde han allerede 1756, og kan alene af den Grund intet have haft at gøre med Indkaldelsen, der først besluttedes 3 Aar senere.

²) Om denne ejendommelige Person og hans Arbejde, se Aakjærs førnævnte Afhandling.

diese das Authoris Manier ich nicht tun lästet, wird durch unbemittelte Ausländer prästieret werden. Derwegen den auch notwendig ist, das solche Leute also fort zuerst auf ein mahl mit allen Nothwendigkeiten behørig versehen müsten.«¹⁾

I den følgende Tid veksles der en Del Skrivelser mellem Moltke, Rentekamret og Kahlen, hvor ikke mindst Moltke viste sig meget interesseret for Opdyrkningen. Aabenbart maa Kahlens Forsøg have fanget hans Opmærksomhed. I hvert Tilfælde sender han i Foraaret 1756 Godsforvalteren paa sine jyske Godser, Dronninglund og Dronninggaard samt Hals Ladegaard, Rosen til Kongenshus for at tilse Kahlens Kolonisation og ganske sikkert ogsaa for at undersøge Mulighederne for en Udvidelse heraf.²⁾ Ved sine Undersøgelser heraf fandt han, at der var flere Steder, der var egnede for en saadan Kultivering, men han anbefaler at gaa forsigtigt til Værks, da det vilde tage lang Tid at kultivere Jorden og bygge Husene. Derimod gaar han direkte imod Indkaldelse af fremmede; »med fremmede bliver næppe noget at udrette. De ved ej Landets Brug og Nytte. De er derfor ved en og anden Lejlighed snarere forførte end dem, der er Kendere af Landet og Egnen«. Desuden skulde fremmede Beboere anbringes i Byer, og det var ikke tjenligt for Agerdyrkningen. Endelig maatte man paasé, at der ikke byggedes alt for store Anlæg, og at Pengeforskudene anvendtes paa en saadan Maade, »at Deres kongelige Majestæt i Tiden deraf kunde høste Frugt«.

¹⁾ Dette og de følgende Forslag til Hedens Opdyrkning findes i en Pakke i Rentekamrets Arkiv vedrørende Forslag til Hedens Opdyrkning.

²⁾ P. M. Rørsig: Fra Alhedens første Kolonisation. Jyske Samlinger, 4. R., 5. B.

Forinden maatte dog en Adskillelse mellem Kongens og Lodsejernes Andel finde Sted.

I det hele taget var Interessen for Hedesagen temmelig stor, og den spillede en ikke uvæsentlig Rolle i den Drøftelse, som fandt Sted i de af Datidens Tidsskrifter, der optog Forslag til Landbrugets Forbedring. En af de bedste af disse Artikler er forfattet af Kancellipræsidenten i Fredericia Hans de Hofman, Skjerrildgaard.¹⁾ Kun faa kendte de jyske Heder bedre end han, som havde gennemrejst dem paa Kryds og tværs. Paa Grundlag heraf erklærer han, at Heden godt kan opdyrkes, men han erkender Vanskelighederne herved, bl. a. ved at faa adskilt Kongens og Lodsejernes Andel. Iøvrigt har han ikke noget imod, at Godsejerne nød Fordelene ved en eventuel Opdyrking. De skulde saa opbygge Gaardene og til Gengæld faa en Sum Penge udbetalt for hver Gaard og erholde Ejendomsretten over den. Hofman stiller sig dog selv meget skeptisk overfor denne Fremgangsmaade. Ikke uden besk Ironi skriver han, at »Erfarenhed daglig viser, at hvad man ikke straks kan nyde Indkomst af, vil man ej have med at gøre, og at de fleste anvender heller en Kapital paa unyttige Domestiquer at holde store Gæstebud og prægtige Møbler end paa slige højst nyttige Ting«. Hofman ser derfor ikke anden Udvej end at indkalde fremmede, da det gælder om at formere Indbyggerantallet. Det mest bemærkelsesværdige ved hans Forslag er imidlertid den Maade, hvorpaa han vil rejse den nødvendige Kapital, idet han forsøger at løfte dette i sig selv lokale Anliggende op til at blive en Folkesag. Han foreslog nemlig, at alle i Byerne ligefra Kongen og Kollegieembedsmændene skulde give

¹⁾ Økonomisk Journal for 1758. En Rejsedagbog af ham er aftrykt hos Aakjær.

et Bidrag til et Hedefond i Forhold til deres økonomiske Evne. Paa Landet skulde alle Herremænd, Præster, Herredsfogder og lignende bidrage, ja han ønsker endog, at i de fire jyske Stifter ethvert Individ over 12 Aar skulde give 2 Skilling hver, en Beskatning, som forøvrigt ligner den Ekstraskat, der gennemførtes for hele Landet i 1762 paa H. C. Schimmelmans Foranledning. De 20,000 Rdl., som Hofman herved mente vilde komme ind, var maaske for lille et Beløb til at bestride Udgifterne ved et Nyanlæg, men for selve Kolonisagens Skyld er det beklageligt, at Hovedlinierne i Hofmans Forslag ikke blev fulgt. Det er i hvert Tilfælde et Forsøg paa at danne en fast og solid Basis, ligesom han ogsaa ønskede at holde Foretagendet indenfor faste og overskuelige Grænser for dermed at begrænse den økonomiske Risiko. Regeringen ønskede imidlertid ikke at gaa ind derpaa. Den havde anderledes store Planer for.¹⁾

Rentekamret bombarderedes i Slutningen af Halvtredserne af Ansøgninger, enten fra forskellige Personer, som havde Forslag at gøre med Hensyn til Opdyrkningen, mange af dem for øvrigt ganske værdiløse og vidnende om stor Ukendskab, eller af Folk, der her haabede at opnaa en eller anden Fordel i en Sag, som man var klar over laa de ledende meget paa Hjerte. De fik i Reglen allesammen rent Afslag. Man ønskede selv at tage Sagen i sin Haand. Trods de Forskelle, der havde været paa de mange Forslag, der var indgaaet, havde de dog været enige om en Ting: Hensens Opmaalning, inden Bebyggelse kunde foretages.

¹⁾ Aaret før — 1757 — havde dog et Selskab paa 120 Personer samlet 1000 Rdl., hvormed de havde lønnet fire Personer til efter forudgaaende Undersøgelser at udarbejde Opdyrkningsplaner. Disse var dog urealisable. (Wilse: Rejseiagttagelser 5, Pag. 121 (1798)).

Den 8. August 1757, et Par Maaneder før en Landkommission nedsattes til at overveje Midler til Forbedring af Landbrugets Stilling i Almindelighed, udstedtes en Forordning, der tog Sigte paa denne Opmaaling. Herved sattes Stiftamtmand Casper Herman v. Heinen og Raadmand Christen Lauritsen i Spidsen for en Kommission til at opmaale Hederne i Hald, Dronningborg, Silkeborg og Mariager Amter samt ogsaa Lundenæs og Bøvling Amter »hvorvidt de derpaa grænsende Jordegodsejeres Brug strækker sig til og udi samme Hede«. ¹⁾ — Med Kaptajn Kahlen som »Conducteur« skulde man opmaale

- 1) den matrikulerede Jord, der grænsede til Heden.
- 2) Heden i sig selv.
- 3) Hvad Lodsejerne tilkom af Ret til Græsning og Tørveskær iflg. Landmaalingen.
- 4) Hvorledes det, der blev tilovers, »efter Kommissionens Skønnende indeeles til nye Bøndergaardens Indrettelse«.

I Kommissionen indtraadte endvidere de paagældende Amtmænd til at varetage Opmaalingen i deres egne Amter, nemlig Ditlev Trappaud, Dronningborg, Silkeborg og Mariager Amter samt Peter Albertin for Lundenæs og Bøvling, som forøvrigt hver fik sin Konduktør. Denne Opmaaling blev overordentlig langvarig. De store Strækninger og elendige Veje umuliggjorde Arbejdet fra ca. 1. November til ca. 1. Maj. Endvidere manglede man de fornødne Afskrifter af den tidligere Matrikulering af Lodsejernes Gaarde. Der maatte atter og atter brevveksles med Rentekammeret herom, og en saadan Brevveksling kunde tage lang

¹⁾ Om denne Kommissions Virksomhed findes en Protokol i Rigsarkivet: Kommissionen af 8. August 1757 til at overvære, naar Kaptajn Ludv. v. Kahlen som dertil beordret Konduktør opmaaler i Halds Amt.

Tid, da Kollegiet ofte var længe om at svare og fatte sin Beslutning. Endvidere mødte man megen Uvilje fra Lodsejernes Side; kun ugerne gav de slip paa deres formentlige Rettigheder, som de besad ifølge gammel Hævd. Der maatte forhandles frem og tilbage herom, ligesom Rentekamrets Sanktion ideligt maatte indhentes. Særlig en Sag trak Tiden længe ud, Udmaalingen af Rektor Jessens Jord; han, der var en meget pengegridsk Person¹⁾, optraadte meget kværuerende, saa at Kommissionen endog maatte føre Proces med ham for at faa en Ende paa Sagen. Saaledes trak Sagen ud til 1766, inden Opmaalingen var helt tilendebragt, men da var ogsaa de fremmede Kolonisters Indvandring forlængst tilendebragt.

III.

Siden 1751 havde man altsaa efter Enevældens sædvanlige Fremgangsmaade overvejet Sagen længe og grundigt gennem Nedsættelser af Kommissioner, Forhandlinger med lokale Embedsmænd og andre og gennem de mange Forslag, der delvis paa Regeringens Foranledning var indgivet til den. Men inden man tog det afgørende Skridt til en Kolonisation, ønskede man dog at raadspørge en, som man mente var særlig sagkyndig i dette Spørgsmaal.

Paa Bernstorffs Foranledning indkaldtes den tyske Nationaløkonom, Bergrath v. Justi, til at undersøge Hederne og afgive sit Skøn om en eventuel Bebyggelse. I 1758 kom han herop, og efter en Undersøgelse indsendte han en Beretning herom baade til Bernstorff og Moltke.²⁾ Han fastslaar heri, at Hederne udmærket

¹⁾ Jfr. min Afhandling om denne: Jy. S., 5 R. I. B., Pag. 196 ff.

²⁾ Justi: Neue Wahrheiten 12tes Stuck (1759), Gutachten, wegen Anbauung der jütlandischen Heiden.

kan opdyrkes, da de ikke er ringere end meget af den Jord, der dyrkes i Jylland. Han hævder oven i Købet, at der kan leve ca. 1000 Familier her. Ganske vist erkender han Vanskelighederne herved, saaledes Lodsvejernes Modstand, men den mener han, man let kan komme ud over, da Hensynet til Statens Vel gaar fremfor alt. Derimod fraraader han bestemt at anvende de danske Kolonister, da han tror, at de danske Bønder ikke vil kunne paatage sig at opdyrke ukultiveret Jord eller i det hele taget paatage sig at gennemføre Forbedringer, da de levede i den Forestillingskreds, at disse ikke kom dem selv til Gode. Derfor vil det være mest tjenligt at anvende tyske Kolonister, og netop af den Grund er han imod at afvente Resultaterne af den nedsatte Kommissions Opmaalinger »das zu vermuthen ist das der itzige Krieg viel eher zu Ende und mithin die Gelegenheit, Colonisten zu erlangen, aus den Händen gehen werden, ehe die Kommission mit dieser Separation zu Stande kommen«. Ganske vist vil en saadan Indkaldelse være meget bekostelig; v. Justi beregner, at den for 1000 Familier vil koste 1 Million Rdl., men han hævder, at »die hohen königl. Minister sind hiervon bereits genügsam überzeuget«. Desuden var det nødvendigt at tilstaa eventuelle Kolonister visse Friheder som Selveje, Skattefrihed, Rejsepenge, alt Sædekorn, Kvægbesætning o. s. v. Men Justi ansaa ikke Risikoen for særlig stor. »Die vorgeschlagene Art die Anwendung der Kosten ist aber auch sicher, und zu Erreichung des vorhabenden Endzwecks dienlich«. Til sidst skitserer han et temmelig vidtløftigt Styrelsesapparat for Foretagendet. Øverst skulde staa »Ein Generaldirector oder Generalökonomie Inspector«, der kendte Landets Økonomi og Kultur,

men som han ejendommeligt nok vilde hente fra Tyskland. Endvidere »Ein Condirector des Anbaues oder General Controlleur. Der Canzelleyrath Hofman wurde hierzu ein tüchtiges Subjectum sein.« — En Kasserer — »3 Oekonomie Inspectores, die gleichfalls aus Deutschland zu verschreiben wären,« som skulde inspicere hver $\frac{1}{3}$ af de paa-tænkte Landsbyer, 100 ialt. Endelig skulde der for hver 5 Landsbyer være en Byggefoged. Efter 10 Aars Forløb skulde det hele være i saa god Gænge, at man skulde kunne indkræve 20 Rdl. pr. Familie til Dækning af Udlæggene.

Allerede den nærmeste Eftertid var klar over det løse i v. Justis Opstillingsmaade, der kun hvilede paa et overfladisk Kendskab til de virkelige Forhold. Men nægtes kan det ikke, at hans Projekt tager sig meget besnærende ud; det er ikke sat op uden et vist Talent og øjensynligt beregnet paa at gøre Indtryk hos de ledende, som stillede store Forventninger til den paa-tænkte Opdyrkning. Han forstaar at manøvrere med store Tal, at udkaste store Planer, som tager sig meget tiltalende ud paa Papiret, uden dog at være andet end Luftslotte. Med en overlegen Flothed i sine Ræsonnementer borteliminerer han selv de største Vanskeligheder og opnaar derved, hvad han tilsigter, at vinde Regeringen for sig, hvis Kendskab til de reelle Forhold i det højeste kun var anden Haands.

Naar det af nogle Forfattere hævdes¹⁾, at det er Justis Udkast, som har tjent Regeringen til Rettesnor i dens Planer, er det sikkert ikke helt rigtigt. Det store Omfang, han ønskede at give en eventuel Kolonisation baade økonomisk og rent administrativt, har sikkert bevirket, at Regeringen ikke ubetinget kunde følge ham. Men derfor har hans Plan alligevel haft sin Betyd-

¹⁾ Se fx. Baden: Frederik 5. Aarbog, Pag. 195.

ning. Ligesom forskellige lokalkyndige Mænd (Hofman, Kahlen og Rosen) tilraadede han Opdyrkning, hvad kun Kommissionen af 1751 var gaaet imod. Ligeledes holdt han som Hofman og Kahlen paa udenlandske Kolonister, hvad Rosen derimod havde fraaraadet. Hermed var Regeringens Standpunkt da givet. Den havde fundet Bekræftelse paa to afgørende Spørgsmaal: Heden kunde opdyrkes, og tyske Bønder var de bedste hertil.

For saa vidt kan det siges, at Justi ingen direkte Skade har forvoldt, da Regeringen ikke fulgte ham ret langt. Men umuligt er det dog ikke, at hans ubetimelige Optimisme har paavirket Regeringen. Det forklarer i hvert Fald, at den vendte det døde Øre til, da Kommissionen bad om at standse Indvandringen. Ved Justis Projekt bragtes man til at overse de store Vanskeligheder, der var forbundet med et saadant Anlæg og hengav sig til Forhaabninger, som ikke kunde indfries.

Følge Justi i et og alt vilde man altsaa ikke. Imidlertid indkom der et Projekt fra en anden Mand, der stod Regeringen ret nær; det blev da ogsaa hans Plan, man fulgte, og som gav det afgørende Stød til Indvandringen. I 1756 kom Johan Friederich Moritz til Frankfurt a. M. som den danske Stats Agent med Titlen Legationsraad. En væsentlig Bevæggrund til hans Anbringelse her var naturligvis at holde Regeringen à jour med de vigtigste Begivenheder i den prøjsiske Syvaarskrig og de vigtigste Forhandlinger i de tyske Forbundsstater; i hvert Tilfælde indeholder hans Relationer¹⁾ udførlige Beretninger herom. Men Bernstorff agtede ogsaa at anvende ham til andet. Saaledes havde han ordnet Transporten af Hübner og

¹⁾ Tyske Kancelli. U. A.

hans Arbejdere,¹⁾ og i 1759 havde han faaet Ordre til »in der Stadt Frankfurt und umliegende Orten Gelder zu negociiren.«²⁾ Da han altsaa skulde fungere som Medhjælper i Regeringens Bestræbelser for at fremme Næringsvejene, er det forklarligt, at han ogsaa anvendes i den jyske Hedesag. Under et Ophold i København har han hørt om Opdyrkningsplanerne, og at man paatænkte at benytte sig af de herskende Krigstilstande til at hverve Bondefamilier fra Pfalz.³⁾ Dette har rimeligvis fundet Sted i 1758, og hjemkommen til Frankfurt foreslaar han at benytte sig af de gunstige Forhold for en Hvervning. Han tilbyder at fremsende et Projekt, hvorved Hederne kunde befolkes »mit trefflichen Unterthanen, ohne eine kostbare Anlage, ohne pretieusesen Transport, oder gleichen der Hübnschen wäre.«⁴⁾

I deres Svarskrivelser stiller baade Moltke og Bernstorff sig meget velvillige. Moltke erklærer, at Moritz' Plan baade er »gut und nützlich«. Blot beder han om »das dieser desfalls anwendende Ausgaben mittelmaassig und keine Summe von Ansehen dazu verlangt oder angeführet werden mögen.«⁵⁾ Bernstorff erklærer, at Planen »verdient wohl ein genaue Betrachtung gezogen zu werden.«⁶⁾

Som Svar herpaa sender Moritz da o. 1. Marts et Forslag til Moltke med de Retningslinier, han ønskede fulgt ved Hedens Kultivering.⁷⁾ Det gælder om at faa

¹⁾ Se Pag. 310 (L. 7).

²⁾ Tyske Kancellis Brevbog.

³⁾ Moritz' med Rentekamret førte Brevveksling findes i Universitetsbibliotheket i Kiel: Ex. Bibliotheca Moritz Cod. M. S. S. H. 320 A. A. fol.

⁴⁾ Relation af $\frac{3}{2}$ 59.

⁵⁾ Skr. dat. Christiansborg $\frac{13}{2}$ 59 (Bibl. M.).

⁶⁾ $\frac{24}{2}$ 59 (Bibl. M.).

⁷⁾ Relation af $\frac{3}{5}$ 59.

»tüchtigen und erfahrenen Ackerleuten«, slette og uduelige skulde ikke antages; der skulde loves dem forskellige Lempelser med Hensyn til Skatter og andre Forpligtelser. Hvis der skulde sendes nogen af Sted samme Aar, maatte der opføres foreløbige Huse til dem. Deres Gaarde skulde de selv opføre mod, at Byggematerialer anvistes. Angaaende Rejsemaaden skulde de have Rejsepenge og slaa sig sammen i større Afdelinger. Moritz var ikke i Tvivl om, at efter 10 Aars Forløb vilde Kolonisterne være i Stand til at svare Tiende til Kronen og derved dække Anlægsudgifterne. Disse er Moritz da ogsaa klar over vil blive ret store, og han foreslaar derfor et Anlæg af Spinderier, idet man skulde overflytte Hübners Fabrik til Jylland. Ja, han mener endog, man skal slaa ind paa Silkeavl paa Hederne, da han har hørt, at Silken bliver »in kalteren Gegendem ebenso fein, ja noch feiner als in Italien.«¹⁾

Sammenlignet med Justi er Moritz meget forsigtigere i sin Opstilling; han undgaar omhyggeligt alt, hvad der paa Forhaand kan synes for bekosteligt. Hele dennes kostbare Administrationssystem nævnes ikke, men forøvrigt hviler der ogsaa her en stærk optimistisk Tone over Planen; skønt Moritz aabenbart kendte ligesaa lidt til Hederne som Justi, er han dog overbevist om de Muligheder den gemmer. Han forsikrer overfor Regeringen, at der vil fremkomme »einen neuen entstehende grossen Fruchthandel in Jyttland«.

Projektet behagede aabenbart Regeringen, og i sit Svar til Moritz²⁾ giver Moltke ham Fuldmagt til at gaa i Gang med Hvervningen, idet han bl. a. sender Frederik 4. gamle Forordning af 1723, som indeholder de Friheder, man ønskede at tilstaa Kolonisterne og

1) Relation af 17/3 59.

2) Brev af 27/3 59 (Bibl. M.).

indskærpede, at yderligere Friheder maatte ikke indrømmes udover »einiges maszigen Reisegeldes«, men fremfor alt maatte Moritz paase »das die zu engagierende Leute nicht gantzlich von eigenen Soutien entblöset wären, und zu ihren ersten Etablissement concurreren können.«

Den 23. April findes der da et behændigt affattet Opraab i en af Frankfurts Aviser: Da Hans kongelige danske Majestæt har besluttet sig til at opdyrke de ubeboede Egne i Jylland — Ordet Hede undgaas omhyggeligt — opfordrer han alle og enhver til at bosætte sig her. Der har ganske vist allerede bosat sig nogle,¹⁾ men Moritz vil nu meddele det til andre »welche sich ebenwohl einer dergestalten profitablen Gelegenheit zu ihrem und der ihrigen Wohlfart zu bedienen rathsam finden.«

Hvilket Indtryk maatte dette ikke have gjort paa de arme pfalziske Bønder, der i lange Tider havde været pint og plaget af Krigens Hærgen, hvis Ejendomme knapt kunde bringes i Stand igen, før atter Hærene væltede ind over det ulykkelige Land og atter ødelagde deres frugtbare Kornmarker og Vinplantninger? Og her var en Konge i et fremmed Land, hvis Eksistens de maaske ikke anede før nu, men som lovede dem det, de længtes efter: Fred og Sikkerhed til at kunne nyde deres Ejendommens Frugter, og det paa saa favorable Vilkaar som muligt: Fritagelse for alle Skatter, Udskrivninger og Indkvarteringer i 20 Aar, Løfte om Arvefæste og endog flere Friheder efter 20 Aars Forløb, hvis de behøvedes.

Til trods for, at det var noget ukendt, som man

¹⁾ Hermed hentydes maaske til nogle mecklenborgske Familier, som havde nedsat sig i Nærheden af Kaptajn Kahlen og forøvrigt var meget misfornøjet med denne, saa at de til sidst rejste. (Se herom Aakjærs Afhandling.)

vovede sig ind i, varede det dog ikke længe, før der kom Forespørgsler om nærmere Oplysninger fra Lysthavende.¹⁾ Allerede faa Dage efter kom den første Forespørgsel om Jyllands Størrelse og Beliggenhed, da et Konsortium ønskede at anlægge Fabrikker her »den die Gegend muss meines Gedankens in Norwegen (sic!) zu Aufrichtung eines solchen Werks, besonders wo der Wind und Holtz den grossen Vorteil macht, sehr favorabel sein.« Moritz Svar vidner ikke om indgaaende Kendskab til Hedens Beliggenhed (»Soll liegen in den Aemtern Lundenes und Bøvling«), men han mener, at den danske Regering vil være meget glad for at faa fremmede Handelsfolk, da de altid er blevet meget begunstigede i Danmark.

Da det nu kunde skønnes, at de første Kolonister snart vilde være parat til at drage af Sted, meddelte Moltke de nærmere Bestemmelser om Rejsesemaaden.²⁾ Hver Mand skulde have 30 Rdl. i Rejsepenge, en Kvinde 20 og et Barn 10. Hver af dem skulde forsynes med et af Tyske Kancelli udstedt Pas; iøvrigt ansaa Moltke det for tilraadeligt at lade dem drage af Sted »partiweise, einen Transport nach den andern«; Moritz skal saa i god Tid sende Bud om deres Afrejse, saa at Moltke kunde træffe visse Foranstaltninger. Derimod ønsker denne ikke at faa »Künstler und Handwerker« men kun Landbrugere, og det af »eine ordentliche und fleissige Lebensart . . . da es nicht so wohl auf die Menge als Tüchtigkeit der Leute ankommt«.

Sagen udviklede sig nu hurtigt; i næsten alle sine Relationer fra Maj, Juni og Juli kan Moritz meddele Oplysninger fra Korrespondenter, der omtaler, at sta-

¹⁾ Brev fra I. Martin, Gliselwied i Franken ^{28/4} 59 (Bibl. M.).

²⁾ Breve fra Moltke ^{8/5} og ^{21/7} 59 (Bibl. M.).

dig flere og flere fra de ødelagte Egne er parat til at udvandre. En af de ivrigste Hjælpere ved Hvervningen var J. C. Rau i Leutershausen, hvem Moritz kalder sin »Emissarius«, og som ligesom han selv stræber at faa fat i retskafne og arbejdsomme Folk, der var kendt med Agerdyrkningen, saadan som Moltke havde befalet. Ja, han hævder endog, at mange af de anmeldte var velhavende Folk. Paa dette Punkt viste der sig dog snart noget Besvær, idet Øvrigheden nok vilde lade de fattige rejse ud, men ikke de velhavende.

Først nu fandt Moltke det betimeligt at meddele den Myndighed, nemlig Rentekamret, under hvilket det egentlige Arbejde med Alhedens Kolonisation sorterede, noget herom. Thi hvor ejendommeligt det end lyder, synes der ikke før nu at være tilgaaet hverken Rentekamret eller Opmaalingskommissionen nogen nøjere Underretning om de Forhandlinger, der allerede i flere Maaneder havde fundet Sted mellem Moltke og Moritz. Man skulde dog paa Forhaand have fundet det rimeligt, at de to nævnte Institutioner var blevet raadspurgt om, hvorvidt de forberedende Opmaalingsarbejder var saa vidt fremskredne, at man kunde tænke paa at anlægge Beboelse her. Men det synes Moltke ikke at have skænket en Tanke; han synes tværtimod paa dette Tidspunkt at nære en sand Tyrkertro paa sin Idés Realisation, næret som den var af Justis og Moritz' store Perspektiver, saa at han maa have anset dette for overflødigt. Uden Tvivl begik den mægtige Overhofmarskal paa dette Punkt en skæbnesvanger Fejl, der ikke lidt bidrog til at svække Mulighederne for et gunstigt Udfald. Der aabenbarer sig her en alvorlig Brist i Samarbejdet mellem Central- og Lokaladministrationens enkelte Led, som ogsaa skulde mærkes senere.

I et pro memorie til Rentekamret¹⁾ giver Moltke en kort Oversigt over Sagens Forhistorie. Motiverne til Indkaldelse under Krigen, Moritz' Virksomhed, og at han havde lovet at skaffe Folk, der var »skikkelige, ikke forarmede, men i det mindste Ejere af saa meget, som til Begyndelsen nogenledes udfordres«. Moltke anslog Tallet paa dem, der skulde ankomme dette Aar til ca. 100. Han havde derfor villet underrette Kamret herom, for at det kunde lade de paagældende Amtmænd drage Omsorg for deres Anbringelse.

Hvorvidt Rentekamret har anet noget om Sagen, hvad der som det foran er udviklet, ikke er overvældende sandsynligt, kan i hvert Fald ikke ses af den korte Skrivelse til Stiftamtmand v. Heinen, Viborg, hvor det ganske kort meddeles, at »da nogle fremmede Folk fra Tyskland til Jylland ere forventede«, skal der udvises dem Jord ved deres Ankomst.²⁾ Derimod kom det aabenbart ganske bag paa v. Heinen og de øvrige Kommissionsmedlemmer. I sin Svarskrivelse³⁾, hvis kølige Tone viser en ret aabenlys Modvilje over den trufne Beslutning, spørger Stiftamtmanden, om de ventede er af Bondestand. I modsat Fald var de aldeles utjenlige til at hensættes her i Landet, og derved vilde »al den Bekostning, som anvendes til deres Indkomst og Etablissement i Landet til dette Brug her være aldeles forgæves.« Han henstillede derfor, at Kolonisterne ved deres Ankomst til Landet blev eksaminerede af forskellige kyndige Landmænd, for at de udelige straks kunde skilles ud. Dette Brev, hvis Irritation forøvrigt slaar ud i en Beklagelse over en formodet Tilsidesættelse fra for-

1) Dat. Fredensborg 28/7 59. Findes i Rentek. Arkiv. Se Pag. 312. Anm. 1.

2) 31/7 59 indført i Kommissionsprotokollen.

3) 30/8 59 samme Steds.

skellige Personers Side, er dermed inde paa et Forhold, som var af overordentlig Vigtighed. Man maatte paa Forhaand være garanteret imod at faa daarlige Elementer ind. Desværre gennemførtes Heinens Forslag ikke. Moltke har rimeligvis næret saa stor Tiltro til Moritz, at han har ment at kunne overlade denne hele Kontrollen. Først da det var for sent, opdagede han, at Moritz ikke havde opfyldt hans Forventninger.

Rentekamrets Svar paa Heinens Forespørgsel¹⁾ synes at være et yderligere Bevis paa dets ringe Kendskab til Sagen, idet det næsten ordret afskriver Moltkes Ord, der findes citeret ovenfor og paalægger, ogsaa i Overensstemmelse med omtalte pro memorie, Stiftamtmanden at sørge for deres Indkvartering i Omegnen. Dette mente Kommissionen dog var ugørligt uden speciel Befaling. De kendte for godt de omboende Bønders Uvilje til, at de vilde »logere slige Entrepreneurs«. Derimod vilde det være bekvemmere at anbringe dem i Nærheden, fx. i Kahlens Hus.

Det var paa høje Tid, at man begyndte at træffe Foranstaltninger til de fremmede Kolonisters Anbringelse. De første var allerede paa Vej herop. I Slutningen af August var enkelte Familier ankommet til Frankfurt fra Omegnen, var blevet forsynet med Pas fra den danske Regering for at lette dem Rejsen gennem Krigens Egne, og var nu parate til at drage af Sted som en Fortrop for en større Skare, der under Raus Ledelse var i Færd med at samle sig.²⁾ Deres og de følgende Kolonisters Rejserute gik det første Stykke Vej ad Mairdalen, derefter i nordøstlig Ret-

¹⁾ 11/9 59 (Kommissionsprot.).

²⁾ Relat. af 1/9 59. Ialt drog 15 Familier af Sted i den første Sending.

ning langs Mains Biflod Kinzig til Byen Gelnhausen, videre gennem Hessen til Fulda, og maaske langs Fuldafloden (»gegen dem Fuldaischen«) til Kassel »so man nicht durch die Arme kommt.« Herfra gik Turen over Göttingen—Lüneburg—Lübeck—Slesvig—Flensborg med Haderslev som den foreløbige Endestation. Herfra skulde Byraadet besørge deres Videresendelse eventuelt ad Søvejen til Aarhus, hvortil der ankom ialt 9 Familier i Begyndelsen af Oktober. Nogle Familier synes allerede at have opgivet Rejsen i Slesvig og være draget tilbage, og de, der gennemførte Turen, var »udi ganske miserable Omstændigheder«. Deres ret beskedne Pengesforraad var opbrugte, deres Klæder var ødelagte, og flere var stærkt medtagne af Sygdomme og Rejsens Besværligheder. De var meget misfornøjede »og nogle begyndte at murre, fordi de ej fandt fri Logement og Fortæring foranstaltet.«¹⁾ Ved at forsyne dem med Klæder og Mad lykkedes det at berolige dem, hvorefter de transporteredes til Viborg, hvortil de ankom ¹⁵/₁₀. Nogle Dage før havde Rentekamret dog meddelt deres forestaaende Ankomst,²⁾ og omtrent samtidig havde Moltke anmodet Hofman og Proviantforvalter Andreas Deichman, Fredericia, om at hjælpe de ankomne »ligesom og med Raad og Anførsel i paakommende Tilfælde at se dem opmuntrede« og indsende Forslag til Rentekamret om deres Anbringelse.³⁾

De ni Familiers Ankomst rejste i det hele taget Problemer af den største Rækkevidde. Var disse Mennesker virkelig i Besiddelse af de Kvalifikationer, som krævedes for at opdyrke Heden? Hvor skulde de an-

1) Indberetning fra Stiftamt. i Aarhus O. B. de Schouboe til Rentek. ¹⁰/₁₀ 59.

2) Kommissionsprot. Skriv. af ⁹/₁₀.

3) Skr. til Rentek. ¹⁰/₁₀.

bringes? Opmaalingen var ikke saa vidt fremskreden, at man endnu vidste, hvor megen Jord, der stod til Raadighed for Opdyrkningen; kun ganske løseligt formaaede man at skønne over, hvor mange Familier der kunde skaffes Plads til. Hertil kom den Omstændighed, at det var bydende nødvendigt at skaffe Nybyggerne Tag over Hovedet, inden Vinteren kom. Desuden maatte der gives dem visse Fornødenheder, da de var blottede for alt paa Trods af at Regeringen havde hævdet, at de selv kunde bidrage hertil. I det hele taget lod denne sine Undergivne helt i Stikken; den stillede dem overfor en Række Vanskeligheder uden selv at give den ringeste Haandsrækning til Løsning heraf.

Det skal dog siges, at Kommissærerne med stor Iver tog fat paa Opgavens Løsning. Den 24. Oktober underkastedes Tyskerne en indgaaende Eksamination for at blive klar over deres Kendskab til Hededyrking.¹⁾ Resultatet heraf var ret nedslaaende. Paa et Par Undtagelser nær havde de kun haft med god Jord at gøre; et Par Stykker var endda Haandværkere og havde kun ringe Landbrugsforstand. Næste Dag var man ude for at se Heden, og man kan sikkert let forestille sig de fremmedes Tanker ved Synet af de triste og ensformige Flader. Alligevel brugte de deres Øjne godt, og Kommissionen mærkede hurtigt, »at de især bifaldt Egnen ved Aaringsvad, hvilken holdes for en af de bedste og bekvemmeste i Alheden.« Netop det Sted, hvor de første Kolonibebyggelser fandt Sted.²⁾

¹⁾ Om denne og det flg. se Kommissionsprot.

²⁾ Hofman foreslog $\frac{16}{9}$ at købe Skophus og anbringe Tyskerne der, da man her havde baade Gaarde og Besætning. Rentek. afslog imidlertid dette, maaske af Hensyn til Prisen — Ejeren, Hielmerone til Herningsholm, forlangte 8000 Rdl. + en Justitsraadstitel — og vel ogsaa af Hensyn til de oprindelige Beboere, som derved blev jaget ud af deres Hjem.

Hvad angaar den foreløbige Anbringelse af de fremmede, enedes Kommissionens Flertal om at opføre nogle foreløbige Lerhytter. Desuden bestemtes det, hvormeget Korn de skulde have udleveret til Forplejning, ligeledes Antallet af Kreaturer og Arten af Redskaber.

For Rentekamret var der naturligvis intet andet at gøre end at acceptere disse Foranstaltninger, som sikkert ogsaa var de bedste, der kunde træffes i Øjeblikket. I en Forestilling til Kongen af 14. November godkender man da ogsaa disse, men interessant er det at lægge Mærke til, at Kollegiet nu var begyndt at faa Øjnene op for Sagens Vanskeligheder. Det beklager, at Opmaalingen ikke er færdig, da der i saa Fald lettere vilde kunne anvises Kolonisterne Plads. Man blev nemlig nu nødsaget til at indkvartere dem i Byerne, hvor de »befrygteligen forledes til Liderlighed«.¹⁾ For at forstærke Kommissionens Arbejdskraft udnævntes endelig Hofman og Deichman til Medlemmer af denne, hvilket blev meget betydningsfuldt for Sagens Fremme, om end de ikke formaaede at hindre de Uroligheder, der som Rentekamret frygtede, rejste sig.

Særlig Hans de Hofmans Indtrædelse betød en afgjort Forbedring. Hans Afhandling i »Økonomisk Magasin«, der hvilede paa et solidt Kendskab til Heden, er allerede nævnt. Og det blev snart ham, der blev den drivende Kraft indenfor Kommissionen, som den der under Rentekamret havde Ledelsen af Kolonisternes Anbringelse. Medens flere af hans Medhjælpere hurtigt trættedes i Kampen mod de store Vanskeligheder, gav han aldrig op. Uafsladeligt er han paa Rejse for at tilse Arbejdet, og med utrættelig Energi vidste han stadig at finde Udvej, saaledes som hans talrige

¹⁾ Rentek. Relations- og Resolutionsprotokol for 1759.

Indberetninger til Rentekamret vidner om. I Reglen fulgte dette hans Raad og Henstillinger; hændte det nu og da, at det viste Modvilje herimod, forstod han næsten altid ved sin grundige og saglige Udredning af Forholdene at omstemme Kollegiet. Undertiden kunde dog ogsaa han stærkt beklage sig over det utaknemlige Hverv, der var lagt paa hans Skuldre, men med en sjælden Pligttroskab vedblev han dog i en Aarrække at varetage det ham overdragne Hverv fra 1759—70. I dette Tilfælde var det altsaa lykkedes for Moltke og Kamret at finde den rette Mand paa den rette Plads, og han syntes derfor ogsaa at have nydt deres Tillid at dømme efter de Tillidshverv¹⁾, han i Tiden fik. Hertil kommer, at han var i Besiddelse af den Egenskab, som flere af hans Kolleger indenfor Kommissionen savnede: Evnen til at omgaas Mennesker. Dette kom i høj Grad til Gode i Samkvemmet med Kolonisterne. Han synes at have forstaaet at dæmpe deres Vrede og Misfornøjelse ved en passende Blanding af Mildhed og Strenghed. Han blev derfor ogsaa afholdt af den jævne Befolkning. Baden fortæller herom,²⁾ da han senere blev Amtmand over Koldinghus Amt, at efter Traditionen skulde han have ligesaa mange Pletter foran paa sin Dagligkjole, som der var Bønder i hans Amt. Grunden var den, at han talte saa venligt og fortroligt til sine Undergivne, at de tit glemte Standsforskellen og i deres Iver tog fat i hans Kjoleopslag for at demonstrere deres Sag. Han er en af de Embedsmænd, som enhver Regering altid kan regne mellem sine bedste Støtter, og i Hedsagens Historie er han den første dygtige Personlighed.

Der skulde snart ogsaa blive god Brug for Hof-

¹⁾ Se herom Biograf. Leksikon, Bd. 7, Pag. 498 ff.

²⁾ Fr. 5. Aarbog, Pag. 232.

mans Evner. Endnu inden Aarets Udgang ankom den første store Transport af Kolonister til Fredericia under Raus Anførsel. Moritz havde medgivet denne sin bedste anbefaling som »ein sehr brauchbarer Mann« og fremhævede, at mange af Kolonisterne var velhavende Folk; om en af dem, Heinrich Würtz, erklærer han endog, at han ejer Værdier til ca. 2000 Rdl.¹⁾

Det fornøjede især Moltke, at Moritz havde taget Hensyn til hans tidligere Befaling, og han erklærede, at »zu dero Ankunft ist bereits die nöhtige Anstalt verfüget« — hvad der ikke vidnede om det bedste Kendskab til Forholdene — og at man vilde yde Kolonisterne »alle mögliche Hülfe.«²⁾ Han viste dette i Praksis ved indtil 1. April 1760 at lade Chatolkassen betale Kolonisterne Underhold i Form af Dagpenge, en Mand 12 Sk., en Kvinde 8 Sk. og et Barn 4 Sk. Fra den nævnte Dato foregik Udbetalingen i Rentekammeret.³⁾

Dette var dog ikke nok til at overvinde Vanskelighederne med. Da man endnu ingen Hytter havde faaet opført, maatte man foreløbig beholde Tyskerne i Fredericia, hvorover de var meget utilfredse, idet de efter Raus Beklagelser til Moritz maatte sove under aaben Himmel, uden at Befolkningen i deres formentlige Samvittighedsløshed brød sig herom; »das Elend kan nicht genug beschrieben, welches wir ausgestanden haben.«⁴⁾ Det lykkedes dog at bringe dem til Ro for en Tid. Fælles for dem alle var dog, at de var næsten ganske blottede for alle Livsfornødenheder, skønt Moritz i sine Relationer havde søgt at give det Udseende af det modsatte. Dette kom Moltke for Øre,

¹⁾ Relat. af $\frac{1}{9}$ og $\frac{25}{9}$ 59.

²⁾ Skr. fra Fredensb. $\frac{29}{9}$ 59 (Bibl. M.)

³⁾ $\frac{19}{11}$ 59 (Bibl. M.).

⁴⁾ $\frac{19}{11}$ 59 (Bibl. M.).

og han bebrejder i den Anledning Moritz, at han ikke har fulgt hans Anvisning om kun at hverve formuende Folk; han indskærper derfor kun at antage dem »welche etwas in vermögen haben, und den Ackerbau ver-
stehte«; endelig skulde Transporterne opsættes til næste Foraar, fordi disse »bei der Winterzeit denen Leute selbst beschwerlich und uns zur Last fallen würde«.

Da Moritz ytrede sin Frygt for, at Raus Brev skulde afskrække mulige Velhavende til at drage af Sted, afviste Moltke dette; han hævdede oven i Købet, at Flertallet af de ankomne var tilfredse. Han minder om »das sowohl auf unserm als den Colonisten Seite die Sache nicht allemahl gebührend und den Absichten des Königes gemäsz betrachten werden«. Han forsikrer, at alle, der vil indvandre, skulde nyde al Beskyttelse og Befordring.¹⁾

IV.

De mistrøstige Oplysninger, Rau havde afsendt fra Fredericia, afskrækkede dog ikke andre Kolonister. I sine første Relationer fra 1760 fortæller Moritz om, at der stadig melder sig flere, og han pointerer, at det drejer sig om formuende Folk; i Marts mener han, at ca. 1000 Personer vil kunne afsendes dette Aar.²⁾ Moltke udtrykte sin Glæde herover og mener, at Moritz dermed har fulgt hans Direktiver, men herudover var det ikke netop Glæde, Kolonisternes Ankomst vakte.

Nu viste det sig nemlig for Alvor, hvor skæbnesvangert det var, at man ikke før Kolonisternes An-

¹⁾ Brev dat. Christiansborg 15/12 59 (Bibl. M.).

²⁾ Relat. af 2/2 60.

komst havde ordnet alt til deres Bosættelse. Anskaffelse af Byggemateriale var saaledes overordentlig besværlig. Allerede i Januar rekvirerede Rentekamret Træ fra Silkeborg Skovene, men Overjægermester Gram modsatte sig dette, da det vilde ødelægge Skovene.¹⁾ Rentekamret fastholdt imidlertid sit Krav, men ved senere Undersøgelser viste det sig, at Træet var ubrugeligt, og man besluttede derfor at indføre Egetømmer fra Norge; dette kunde imidlertid ikke gennemføres, og i Maj vender man tilbage til den oprindelige Plan om at bruge indenlandsk Tømmer, men hermed var der gaaet flere Maaneder til ingen Nytte. Hofman viste megen Misfornøjelse med den passive Modstand, der sattes ind fra Skovvæsenets Side, og denne forøgedes, da det ogsaa kneb med at faa fat i Ler og Sten. Amtmand Trappaud havde henvendt sig til Omegnens Godsejere med Anmodning om at ville levere Sten og Ler, som fandtes i Overflod paa deres Jord. Kun Steensen til Aunsbjerg, der ogsaa havde med Hedeopmaalingen at gøre, svarede beredvilligt ja, hvorimod Schinkel, Hald og Friedenreich, Palstrup var meget vrangvillige og hævdede, at de kun havde til eget Brug.²⁾

Ligesaa besværligt var det at faa Byggematerialerne bragt til Bestemmelsesstedet. 16. Februar meddelte Rentekamret imidlertid Kommissionen, at Bønderne fra Dronningborg og Skanderborg Amter skulde levere Kørsel, ialt 518 Vogne. Edv. Holm fremhæver med Rette,³⁾ hvilken utaalelig Byrde det var at paalægge disse. Da Regimentsskriver Schelde klagede herover, ændrede Rentekamret sin Beslutning, saa

¹⁾ Træmanglen var forøvrigt følelig i Landet, man var endog begyndt at indføre Brænde.

²⁾ Indb. fra Trappaud ²⁹/₂ 60.

³⁾ Danm. Norg. Hist., 3. Bd. 2. A., Pag. 48.

Kørslerne opsattes, til Høsten var forbi, og Proprietærbønderne fra Haureballegaard og Halds Amter skulde hjælpe med.¹⁾ Byggeriet forsinkedes af disse Grunde stærkt, skønt Rentekamret allerede 12. Februar havde bestemt sig for en Gaardtype efter pfalzisk Byggeskik og i Marts sat en af Enkedronningens Lakajer, Henning Stivitz, til at lede Arbejdet.

Det varede derfor heller ikke længe, førend de ledende indenfor Kommissionen begyndte at mistvivle om Udfaldet. Allerede før Kolonisterne kom ind i Landet, havde de hævdet, at det gjaldt om kun at faa Folk, der var kendt med Hededyrkningen. Man var nu klar over, at de fleste af de indtil nu ankomne var vænnet til Opdyrkning af fed Jord, og man vidste derfor ikke, om de overhovedet var i Stand til at magte Arbejdet. Da Opmaalingen endnu kun var lidet fremskreden, var man desuden betænkelig ved det store Antal, der ventedes.²⁾

Paa allerhøjeste Sted delte man imidlertid ikke disse Betænkeligheder. I et pro memorie³⁾ meddeles, at over 600 pfalziske Kolonister ventes at ville ankomme med det første, men anmodede derfor Rentekamret om at sørge for deres Anbringelse og i det hele taget paaskynde Byggeriet saa meget som muligt.

Dette sidste var dog, som det vil ses af det foregaaende, ret umuligt, og Stivitz indberetter da ogsaa 11. April, at Foretagendet nærmest staar stille »denn der Plan, worauf man sich gründen sollte, ist auf allen Seiten noch mangelhaft«. Det hjalp ikke, at Rente-

1) Rentek. Resolutionsprot. 18/8 60.

2) Indb. fra Hofm. og Deichm. 7/8 og 21/8 60.

3) Findes uden Underskrift mellem Brevene til Rentek. I Journalen for Aalborg og Viborg Stifter, Litr. C, er denne og en følgende Skr. indført som afsendte »fra Hoffet«. Sandsynligvis er det Moltke, der staar bagved.

kamret paaskyndede Opmaalingen; en saadan maatte nødvendigvis tage Tid, som forhen omtalt. Ligesaa lidt Hensyn kunde man tage til Rentekamrets Paa-bud om at anbringe de ventede Kolonister i Omegnens Landsbyer, hertil kendte man for godt disses Uvilje. I Stedet foreslog Hofman¹⁾ at lade de fremmede blive i Fredericia og anvende dem til Havnearbejde »paa det de ej skulde blive lade og dovne«, og herfor bøjede Kamret sig.

I Fredericia var der imidlertid igen begyndt at blive Uro blandt Raus Trup, den mente at blive holdt hen med Snak og frygtede for at lide samme Skæbne som Hübners Arbejdere. Rau bad derfor Moritz²⁾ om at henvende sig til Kongen om Hjælp. Denne sendte Brevet til Moltke, som gav et ret afvisende Svar. Han erklærede, at Raus Klage var grundløs. Ganske vist var der ingen Huse opført, og Jorden var ikke i Stand til at dyrkes, men dette havde de heller ikke faaet Løfte om skulde være i Orden ved deres Ankomst. Saa snart Aarstiden tillod det, skulde dette imidlertid blive bragt i Orden.³⁾

Den 1. Maj ankom den anden store Trup af Kolonister bestaaende af 100 Familier ialt 418 Personer. De havde haft en hel Del Besværligheder paa Rejsen; i Hannover var de blevet overfaldet af hannoveranske Tropper, der havde bortført nogle af de unge Mænd. Ved at betale de brutale Hververe et mindre Pengeløb, lykkedes det dog for Troppens Fører, Anton Pauli, at faa dem fri.⁴⁾ I Altona modtoges de af Stivitz (hvem de antog for en fornem Minister!) og Rau.

¹⁾ Pro memorie af 24/3 60.

²⁾ Brev af 4/4 60 (Bibl. M.).

³⁾ Brev dat. Frederiksb. 13/5 (Bibl. M.).

⁴⁾ Breve til Moritz fra flere af Rejsens Deltagere afsendt fra Altona (Bibl. M.).

I Fredericia underkastedes de en foreløbig Eksamination, hvis Resultat viste, at o. $\frac{3}{4}$ »i Fald de kan komme til Arbejde i Hederne, vil . . . synes gode og habile.« De øvrige var derimod uduelige; Hofman ansaa det derfor for rimeligt, at Stivitz allerede i Altona foretog denne Eksamination og sendte de daarlige tilbage. Dette gennemførtes dog aldrig, omend der var al god Grund dertil. Der blev lagt for megen Beslag paa Kommissionens Arbejdskraft til, at den kunde overkomme dette Arbejde.

Maaske var man dog begyndt indenfor Regeringskredse at blive hange for Sagens Gennemførelse og ønskede derfor at høre en efter deres Mening sagkyndig Udtalelse herom. I hvert Fald anmodede Moltke i Maj Moritz om at rejse op for at bese Hederne. I Juni var han i Fredericia, hvor Rau meddelte ham sin Frygt for, at Kolonisterne skulde ødelægges af Lediggang. Sammen med Hofman og Deichman besaa han Hederne, hvis Mulighed for Opdyrkning han udtalte sig meget gunstigt om, idet han dog var enig med de to Kommissærer i, at der ikke var Plads til flere end de allerede ankomne.¹⁾ Men da han allerede var paa Hjemvejen, fik han i Slesvig Efterretning om, at den ulmende Uro mellem Kolonisterne nu var brudt ud i lys Lue.

Det synes, som om forskellige ondsindede Personer havde ophidset Kolonisterne til at stille Krav om bedre Jord og indbildt dem, at naar de blot holdt fast ved dette Krav, vilde Regeringen til sidst give efter. De nægtede derfor at gaa i Gang med Hedeopdyrkningen, men krævede i Stedet frugtbar Jord, idet de mente, at Ryttergodserne Tvilum, Sjelle Skovgaard og Søbygaard vilde være mest passende for dem; i modsat

¹⁾ Pro memorie fra Moritz (udateret) (Bibl. M.).

Fald krævede de Pas til at rejse hjem. Paa dette Krav stod de fast, skønt baade Kommissærerne og Moritz søgte at overtale dem til at opgive det. Hofman og Deichman tilraadede Rentekamret at afslaa deres Fordringer; Tyskerne var hidkaldt for at kultivere Hederne, og dette Formaal maatte fastholdes.¹⁾ Moritz var derimod mere tilbøjelig til at give efter, da han fremfor alt vilde hindre, at Indvandringen hørte op; han hævdede, at Kolonisterne ødelagdes af Lediggangen; tillige troede han nu i Modsætning til sit tidligere Standpunkt, at Hedejorden var for daarlig, og at Proprietærerne omkring Heden lagde for store Hindringer i Vejen.²⁾ Ganske vist blev der nogen Tid bragt Ro til Veje, idet nogle af de misfornøjede var villige til at drage ud paa Randbøl Hede, og da Moritz foreslog ogsaa at inddrage de store Hedestrækninger i Slesvig, tog man straks fat paa at skabe Betingelser for en Kolonisation disse Steder gennem Opmaaling, Nedsættelse af en Kommission, og der fandt da ogsaa en Bebyggelse Sted her af større Maalestok end paa de jyske Heder — og med lignende Udfald!³⁾ Men Hovedmassen af Kolonisterne var dog stadig utilfredse.

Foreløbig var alt vedrørende Kolonisternes Anbringelse blevet ordnet af de af Kommissionens Medlemmer, som havde faaet denne Sag overdraget, Hofman og Deichman; de havde indberettet, hvilke Forholdsregler, de agtede at tage, til Rentekamret, som dette i det væsentlige havde billiget. Ingen af de høje Kollegieherrer kendte hverken Kolonisterne eller Hedeeg-

1) Indb. 20/6 til Hans Ahlefeldt.

2) Pro memorie 24/6 60 til Hans Ahlefeldt.

3) Foruden et stort Materiale i Statsarkivet i Kiel findes en grundig Behandling af denne Sag af Chr. Voigt: Die Koloniesierung der schleswigschen Heiden (Zeitschr. der Gesellsch. für Schl. Holst. Lauenb. Geschichte, Bd. 26, Pag. 223 ff.).

nene. Det var sikkert af denne Grund, at Førstedeputeret i Rentekamret, Hans Ahlefeldt¹⁾ foretog en Rejse til Alheden i Sommeren 1760. Ahlefeldt viste i det hele taget stor Interesse for Hedesagen; alle Breve vedrørende Kolonisternes personlige Forhold adresseredes af Hofman direkte til denne og besvaredes ogsaa alene af ham; derimod traf Rentekamret in pleno Bestemmelse om alle Ting vedrørende Opførelsen af Kolonisternes Gaarde, Opmaalingen af Heden etc. Ahlefeldts Interesse og Iver for Sagens Gennemførelse er altsaa uomtvistelig, men den Mangel paa Orden og Overblik, som kendetegnede hans Styrelse af Finanserne, viser sig ogsaa her. Han formaaede ikke at angive bestemte Retningslinier for Arbejdet eller begrænse Omfanget af Kolonisationen. Heri hindredes han dog ogsaa af A. G. Moltke, idet denne gennem sin Brevveksling med Moritz bestemte, hvor mange Kolonister, der skulde komme ind. Ahlefeldt var her ganske sat uden for Spillet.

En af de første Dage i Juli afholdtes et Møde i Klode Mølle mellem Ahlefeldt og Kommissærerne. Man har sikkert her drøftet nogle af Hofman opstillede Forslag angaaende Arrangementet af Kolonisternes, som Ahlefeldt i det store og hele har godkendt.²⁾ Ifølge disse bestemtes det at anbringe 250 Familier i Byer paa 30—40 Gaarde, ligesom der ogsaa godkendes en Tegning for Opførelsen. For at dæmpe Kolonisternes Misfornøjelse blev der desuden truffet visse Foranstaltninger. Der skulde saaledes kastes Lod mellem dem, der endnu ikke havde faaet Pladser an-

1) Om denne se forskellige Steder i Friis II. og Louis Bobé: Slægten Ahlefeldt, 5. Bd., Pag. 142.

2) Disse findes i et Pro memorie af Hofman, der indsendtes til Rentek. 4/7 60 og af dette godkendt i enhver Henseende. I Rentek. Resolut.prot. for 1760 har Ahlefeldt givet en Oversigt over de indtil da truffne Foranstaltninger.

vist. De Steder, de saaledes fik, skulde de modtage »uden at de derimod maa gøre allermindste Indvending«. Hvis nogen viste sig opsætsige her, skulde deres Dagpenge fratages dem, og stiftede nogen Oprør »eller gør sig rebellisk«, skulde han indsættes i den militære Vagt i Fredericia »til han lover Bedring«. Herefter har Ahlefeldt gjort et Par Tilføjelser, som væsentlig gik ud paa, at de, der ikke var i Stand til at dyrke en à to Tønder Rug, skulde have Hjælp af Omegnens Bønder, noget der var ganske uigennemførligt paa Grund af Omegnens Modvilje. Endelig indskærpede Rentekammerets Chef, at Kommissionen »med yderste Flid derfor vigilerer«, at »paa de Steder, hvor saadan Jord befindes, som ej til Agerland eller Græsning er nyttig,« at her plantedes Naaletræer, noget der ogsaa iværksattes de følgende Aar, for en Del forøvrigt ved Indførsel af Granfrø fra Grev Stolberg-Wernigerode.

Kraftige Forholdsregler skulde snart blive bragt til Anvendelse. De urolige Hoveder havde atter faaet Overtaget mellem Kolonisterne. Den 26. Juni indberetter Deichman fra Fredericia, at 50 Familier »erklærer sig alle for en Mand« ikke at ville drage ud paa Hederne. Ahlefeldt giver da Lov til at arrestere Hovedmændene, blandt hvilke den før nævnte Pauli fandtes, men som forøvrigt allerede var draget til København for at klage til Kongen og Moltke. Han føjer dog et nyt Middel til for at bringe dem til Fornuft, idet *Kongen*¹⁾ har approberet, at hvis Kolonisterne efter at

1) Hvis Udtrykket om Kongens Approbation, der er ret enestaaende i Ahlefeldts Breve, ikke er andet end ren Talemaade, er det et af de faa Steder, hvor man møder Frederik 5. personlige Indgriben i denne Sag. Han var paa sin Rejse i Jylland samme Sommer blevet præsenteret for Kolonisterne i Fredericia og havde da givet dem 300 Rdl. Maaske har han derfor faaet en i hvert Fald midlertidig Interesse for dem. Man maa dog sikkert ogsaa regne med Paavirkning fra Moltkes Side.

være blevet straffet, alligevel ikke vilde drage af Sted, »maatte man ved Penge se at formaa dem dertil, og højtbeamt. Hans Majestæt allernaadigst vil, at derpaa 1000 Rdl. maa anvendes.« Dog skulde man omgaas denne Sum »saa sparsomt muligt«. Derfor burde man helst se ved det Gode at faa dem overtalt; blev man nødt til at bruge haarde Midler, maatte man ikke gaa »til saadan Yderlighed med dem,« men stræbe efter »paa allermuligste Maade« at bringe dem til »Raison«.

Da Hofman, der var paa Rejse i Kolonierne, fik Meddelelse om denne Fremgangsmaade, der ved sin underlige Blanding af Strenghed og Eftergivenhed sikkert ikke duede overfor saa stridbare og fordringsfulde Gemytter, fraraadede han denne som unyttig. Nu havde man saa ofte forsøgt med det Gode; man burde gaa haardere frem og stille Kolonisterne Valget mellem at bøje sig eller faa Afskedsplas. Det, mente han, skulde nok hjælpe, da de sikkert var bange for at vove den lange Rejse gennem de krigshærgede Egne.¹⁾

Det viste sig da ogsaa, at det var den haarde Lud, der behøvedes for de skurvede Hoveder. Deichman besluttede sig nemlig til i nogen Grad at overse Ahlefeldts Henstilling om et vist Maadehold og tog straks i Overensstemmelse med den oprindelige Beslutning deres Dagpenge fra dem; efter at dette havde varet i 11 Dage, anmodede han dem atter om at drage ud paa Hederne, og da de stadig sagde nej, blev tre af Lederne arresterede.²⁾ Det hjalp. Resten erklærede sig nu villig til at adlyde, »endskønt de vidste forud, at det vilde være uden Frugt og Hans Majst. til stor Bekostning«. Sagen syntes dermed at være i den bedste Gænge, da Pauli og en af hans Fæller vendte hjem

¹⁾ Br. t. Ahlef. ²⁹/₇ og ⁷/₈.

²⁾ Indb. til A. ¹/₈ 60 fra Deichm.

fra deres Rejse »tillige med to Koner fra Bregentved.« Moltke synes at have været venlig overfor dem, og Konerne erklærede, at Greven havde lovet dem, at de maatte bo paa Randbøl,¹⁾ hvad de hævdede stod i et medfølgende Brev. Her fandtes dog kun nogle almindelige Vendinger om at gøre det yderste for at »fornøje« dem og bringe dem til Fornuft med det Gode. Paa Randbøl Hede var dog allerede al Jord besat, og skønt Kommissærerne var synligt irriterede over, at man fra Hoffets Side krydsede deres Bestræbelser for at hidføre Orden, fik man det dog ordnet saaledes, at de 50 Familier kunde anbringes her. Men disse, hvis Fordringsfuldhed igen var steget ved Moltkes ubetænksomme Eftergivenhed, afslog alligevel at bosætte sig her og krævede at faa noget Jord, der laa mellem Viuf og Starup 2½ Mil fra Fredericia, og som forøvrigt var i Privateje. De vendte med andre Ord tilbage til deres gamle Fordring om bedre Jord.²⁾

Heroverfor fremhævede begge Kommissærerne, at det var nødvendigt at give et blankt Afslag, da de andre Kolonister vilde blive misfornøjede. Og for en Gang for alle at undertrykke al Misfornøjelse greb de til en meget kraftig Forholdsregel, idet Pauli sammen med de andre Ledere af Uroen fik Ordre til straks at forlade Landet. Dette vakte stor Opstandelse; Kolonisterne vilde nemlig nødig af med Pauli »og alle baade Mænd og Kvinder bad med grædende Taare, at han maatte blive her.«³⁾ Rentekamret fastholdt imidlertid Udvisningen, men Kommissærerne var dog ret venligt stemt overfor Pauli, som de mente var blevet tvunget til at gaa med. Han selv anmodede

¹⁾ Indb. til A. 19/8 60 fra Hofm.

²⁾ Indb. til Ahlef. 29/8 60.

³⁾ Indb. til Ahlef. 1/9 60.

ogsaa fra sit foreløbige Opholdssted i Hannover om Lov til at vende tilbage, ligesom en Kreds af Kolonister androg herom. Rentekamret, der syntes for Alvor at være blevet forbitret paa ham, afslog længe dette, men da Hofman og Deichman til sidst fik Moritz til ogsaa at bede herom, da Pauli var »ein ganz equitablen Mann und insonderheit ein tüchtiger Schulmeister«, blev det efterhaanden mildere stemt. I Foraaet 1761 fik han endelig Lov til at vende tilbage sammen med de andre udviste, »da man formærker, at deres egen Ustadighed og Modvillighed vel har lært dem bedre at skønne paa højtbemeldte Hans Majestæts Naade og den gode Medfart, hvormed de her er vorden behandlet og beegnet.«

Under disse Omstændigheder er det meget forklarligt, at Kommissærerne ikke ønskede flere Kolonister herop. Man havde Besvær nok med de allerede ankomne til, at man kunde ønske at faa deres Antal forøget, og Hofman var da ogsaa næsten ved at fortvivle, da han hører af Moritz, at der var flere Kolonitransporter paa Vej. »For Guds Skyld, naadige Herre! Lad dem ej komme til Jylland. De 250 Familier, her er, giver os Dag og Nat saadan Arbejde, at vi fast med Skriverier og Rejser er ganske udslæbte.«¹⁾ Saaledes klager han sin Nød til Ahlefeldt, og værre blev det, da de senere Kolonister ikke kunde opfylde de Fordringer, man maatte stille til dem, idet det var »Haandværkere, Daglejere og gamle Folk, der ikke duede til Agerdyrkning, hvorfor de andre Kolonister ikke vilde modtage dem i Kolonierne.« De eneste Folk, det kunde nytte at anbringe paa Hederne foruden Bønder, var »Spinnere og Vævere«. Hofman arbejdede i denne Tid paa Oprettelsen af Tekstilfabrikker i de østjyske Byer,

¹⁾ Pro memorie 22/8 60.

og det lykkedes ham ogsaa at faa oprettet en i Fredericia. Han anmoder derfor flere Gange Moritz om at faa dygtige Fabriksarbejdere til Landet, ligesom han ønskede at faa de forulykkede Rester af Hübners Foretagende paa Taasinge hertil.¹⁾ Der kom da ogsaa en Del »Manufacturister« hertil, og denne Fabriksdrift blev utvivlsomt til stor Gavn for Kolonisterne, idet de her havde et Sted, hvor de let kunde afsætte deres Uld og forarbejdede Varer.

At Regeringen glædede sig over denne Udvikling, er let forstaaeligt; paa denne Maade sørgedes der jo ogsaa for dets Kælebarn, Industrien. Allerede den 26. August 1760 giver Bernstorff Moritz Bemyndigelse til at love en »Værkmester« »ein Stück Landes gleich denen übrigen, als auch fernere Unterstützung«. Men i det hele taget saa man stadig lyst paa Mulighederne for flere Kolonisters Anbringelse, Moltke pointerer saaledes, at ved Valget af Kolonister maatte man dog have Opmærksomheden rettet paa Hensynet til Agerbruget, og hvis Moritz kunde finde nogle udpræget dygtige Kolonister, vilde han meget gerne prøve at anbringe saadanne paa nogle af sine jyske Godser.²⁾

En videregaaende Fortsættelse af Kolonisationen afhang dog af, hvorledes Etableringen af de ca. 250 Familier paa Alheden og Randbøl Hede forløb. Hermed havde det imidlertid ikke de bedste Udsigter. I Begyndelsen af 1760 var man gaaet i Gang med Opførelsen af Gaardene, men det gik kun langsomt fremad. Det er allerede nævnt, hvor besværligt det var at fremskaffe det nødvendige Byggemateriale,³⁾ og paa samme Maade gik det med at bygge de fremtidige Beboelses-

¹⁾ Indb. 25/11 60.

²⁾ Brev dat. Fredensb. 9/9 60 (Bibl. M.).

³⁾ Se Beg. af Stk. II.

huse for Kolonisterne. Disse synes selv at have sinket Arbejdet. Som Følge af at Kolonisterne var indkaldt for tidligt, var Opmaalingen og Tildelingen af Jord endnu ikke paa langt nær tilendebragt, saa at den enkelte ikke havde faaet tildelt tilstrækkeligt Jord; da endvidere de fleste var kommet ind i Landet saa at sige blottet for Pengemidler, gik det kun langsomt med Anskaffelse af Husdyr, Redskaber o. s. v., da de tildels mod hvad der var lovet dem selv maatte betale en Del heraf. Værst var det dog, at deres daglige Omgivelser var rent ud elendige. De Hytter, som i al Hast var opført for dem, modstod kun daarligt Efteraarets og Vinterens Regn og Kulde. Saaledes løsnede Regnskyllene Leret, saa det faldt ned i Mad og Senge til dem.¹⁾ Det er derfor forklarligt, at den Uro, som var begyndt allerede i Fredericia, nu ogsaa gentog sig paa Hederne og skabte til Tider et fuldstændigt Anarki. De urolige Elementer fik atter Overtaget, og nu hævnede det sig, at man ikke i Tide havde foretaget en Sigtning af Materialet, idet de mest opsætsige tit var Folk, som man vidste i Grunden var »Stoddere, ikke ejet Hund eller Kat . . . er gaaet med Bettelstaven i Tyskland«. ²⁾ Man hører derfor om Overfald paa Haandværkere, Tyveri af Byggemateriale og især om Drukkenskab med paafølgende Slagsmaal. Enigheden mellem Kolonisterne var nemlig ogsaa ringe. Den ofte omtalte Rau betragtedes som en Slags Leder og kaldtes »Schultheis«, men en Del af Kolonisterne nægtede at adlyde ham og overfaldt ham til Tider med de voldsomste Skældsord. Hertil kom, at den daglige Ledelse af Byggeriet ikke var særlig god. Som nævnt førte Amt-

¹⁾ Br. fra Rau og fl. Kolonister til Moritz 4/11, 22/11 60 (Bibl. M.).

²⁾ Indb. fra Inspektør Klock og Kasserer Søren Thestrup 11/1 60 (Breve til Ahlefeldt 1760).

mand Ditlev Trappaud et Slags Overopsyn hermed, men han magtede ikke dette Hverv. Han varetog det ganske vist med stor Iver og Omhu, men han synes at have været et kolerisk Temperament, der manglede Evne til at samarbejde med andre. Han nærrede saaledes den største Foragt for sin nærmeste Undergivne, Henning Stivitz, en af Enkedronningens Lakajer, der var ansat til at udarbejde Byggeplaner og føre det daglige Tilsyn — og maaske ogsaa til gennem sine hyppige Indberetninger til Ahlefeldt og Moltke at holde disse à jour med Sagernes Gang. Baade Regeringen og Hofman og Deichman synes at have været klare over, at Trappaud skulde omgaaes med Forsigtighed og stræbte derfor efter saa vidt muligt at tale ham tilfreds, naar han i sine Breve udbrød i Jammerklager over den Behandling, han blev udsat for fra Kolonisternes Side, og som enkelte Gange endog nærmede sig korporligt Overfald.¹⁾

Nogen Støtte i dette Arbejde kunde der ikke ventes fra Regeringens Side. Ahlefeldt søgte i April 1760 at lave om paa Byggeplanen, men opgav det dog efter Kommissærernes indtrængende Henstilling, da det paa dette Tidspunkt vilde volde altfor store Forstyrrelser. Rentekamret har sikkert ment, at det gik for langsomt med Byggeriet, i hvert Fald laante det villigt Øre til Klager herover, som om Efteraaret indsendtes af forskellige Mennesker i Omegnen, bl. a. af Landstings-skriveren i Viborg, Jakob Filstrup, hvad der fremkaldte en noget bitter Svarskrivelse fra Kommissærerne, som mente sig utaknemligt behandlet paa Trods

¹⁾ I Jyske Samlinger, 4 R. 3 Bd., har Jeppe Aakjær givet en dramatisk-livfuld, men utvivlsomt noget ensidig Skildring af Kolonigaardenes Opførelse, bygget paa Trappauds Breve til sine Medkommissærer (»Hedens Peublering. Af den gamle Amtmands Papirer«).

af det store Arbejde, de udførte. De ønskede ikke andet »end de, som formener, vi kunde drevet dette be- kostelige og betydelige Værk hastigere, maatte sættes til at fuldføre dette Værk«. Ved Slutningen af 1761 var man dog kommet saa vidt, at Husene var rede til at flytte ind i, og Opdyrkningen af Heden var ogsaa ret vidt fremskreden.

Den største Hindring for Kolonisationen var dog stadig de oprørske Kolonister, hvis Klager ofte kunde være helt urimelige. 7. Jan. 1762 var saaledes tre Kolo- nister i København og klagede over, at de boede for tæt sammen. Rentekamret blev fortørnet herover, da Anlægget af Byerne var sket efter Kolonisternes egen Anvisning, men disse havde nu opdaget den store Fejl herved, idet deres Jord laa for langt borte fra Gaar- dene. Dette Aar var forøvrigt kommitteret i Rentekam- ret, Jakob Lowson, paa en Slags Inspektionsrejse i Kolonierne, og i sin Indberetning til Ahlefeldt¹⁾ gør han denne opmærksom paa de Skavanker, der fand- tes, og endte med at tilraade at bortvise de daarlige Agerdyrkere og faa dygtigere i Stedet.

Alle disse Omstændigheder maatte være tilstrække- lige til at standse Indvandringen af Kolonister, men hertil kommer endnu en Sag, som ikke direkte havde noget med dette Foretagende at gøre, men dog i sine videre Konsekvenser fik Indflydelse herpaa. Det var den Krise, der trak op i Anledning af Czar Peter III. Krigstrusler mod Danmark i det første Halvaar af 1762. Det truende Angreb sydfra krævede Anspændel- se af hele Rigets økonomiske og militære Kræfter. Ikke mindst Finanserne gik det ud over, saa at baade Moltke og Ahlefeldt frygtede en formelig Fallit for Landet.²⁾

¹⁾ Findes i Breve til Ahlefeldt 1760—63.

²⁾ Se herom Friis II, Pag. 171 ff.

Landets ledende Mænd havde en klar Forstaaelse af Situationens Alvor, der for Ahlefeldts Vedkommende gav sig Udslag i den dybeste Depression og Selvopgivelse.

I Sammenligning hermed svandt Kolonisagen ind til en ren Ubetydelighed; alles Tanker vendte sig mod Forebyggelsen af den truende Fare. Det er derfor forklarligt, baade at man stoppede Indvandringen, og at der viste sig særlig megen Uklarhed i Regeringens Dispositioner. Da Moritz i Begyndelsen af 1762 meddelte, at 5—600 nye Kolonister var parate til at rejse Nordpaa, gav baade Moltke og Rentekamret Ordre til, at der ikke foreløbig maatte afsendes flere.¹⁾ Dog blev man noget usikker overfor Moritz' Forestillinger om, at mange allerede havde forberedt sig til Rejsen ved at sælge alle deres Ejendele og nu gerne vilde drage af Sted, om saa de selv skulde betale Omkostninger ved deres Anbringelse. I hvert Tilfælde gav Rentekamret udtrykkeligt Tilladelse til, at de maatte indvandre paa denne Betingelse.²⁾ For Moritz gjaldt det imidlertid om at holde Indvandringen i Gang saa længe som muligt, og han foreslog derfor at nedsætte Pengetilskuddene for de gamle Kolonister, for at der kunde blive Raad til at støtte de senere indkomne. Heroverfor gjorde der sig en Divergens gældende mellem Rentekamret og Moltke, idet det første viste sig ret imødekommende overfor Moritz' Forslag, skønt det var meget skadeligt, da der ikke kunde optages flere Kolonister paa de jyske Heder — og forøvrigt heller ikke paa de holstenske — ligesom det ogsaa medførte en stor Uretfærdighed overfor de første Kolonister. Selv om Rentekamret ikke ønskede flere Mennesker

¹⁾ Br. $\frac{9}{2}$, $\frac{26}{2}$ 62 (Bibl. M.).

²⁾ Br. af $\frac{10}{3}$ 62 (Bibl. M.).

antaget eller afsendt, var det dog villig til at modtage »denjeningen Leute, deren völliger Ruin durch die ihnen angekündigte Zurückbleibung offenbar gefunden wird.«¹⁾ Moltke indtager derimod et absolut modsat Standpunkt: »Die jetzige Umstände erstattet nicht sich über die bereits verwandte Bekostigungen zu extendieren, um desto mehr, da vieles von denen bereits etablierten Kolonisten durch ihren schlechte Haushalten und bezeugte merckliche Unwissenheit in Landbau zu nachtheiligen Urtheilen Anlaz gegeben.«²⁾ Denne Anskuelse var den eneste rigtige og forsvarlige i Øjeblikket, men Moritz greb dog Anledningen til at fastholde sin Mening under Henvisning til Uoverensstemmelsen mellem de to Ordre.

Under sit Ophold paa Gottorp denne Sommer fik Moltke tilsendt en Skrivelse, som yderligere bestyrkede ham i den tagne Beslutning. Ikke uden Berettigelse ironiseres der heri over Forskellen mellem Justis højtflyvende Planer om Anbringelse af flere Tusinde Familier og den nuværende Tilstand, hvor man knap formaaede at skaffe 2—300 Familier det nødtørftigste. Som et Hovedonde fremhæves de mange »untauglichen Subjectis«, som oven i Købet trak deres Slægtninge med herop, der i Reglen kun var »alte arme Männer, und abgelebte gebrechliche Mütterchen«. Det var den højeste Tid »dieser schon zu lange offen gewesene Tür einen Riegel vor zu schieben«. Til sidst tages der Afstand fra den Betragtning, at det var nødvendigt at benytte sig af Krigstilstandene. Naar Mennesker udvandrede, var det som »armselige Knechte«, der søgte en Forbedring af deres Livsmaade for dem

¹⁾ Br. af $\frac{4}{5}$ 62 (Bibl. M.).

²⁾ Br. af $\frac{22}{5}$ 62 (Bibl. M.).

selv og deres Børn, og dette vilde de gøre, enten der var Krig eller ikke.¹⁾

Denne Skrivelse, der indeholder en skarp Kritik af de trufne Foranstaltninger, synes at have gjort et dybt Indtryk paa Overhofmarskallen. Han begyndte nu for Alvor at faa Øjnene op for, hvor forkasteligt det var at følge Moritz' Raad, og hvor slet denne havde varetaget sit Hverv, en Opfattelse, der nødvendigvis maatte skærpes af Hensynet til Landets kritiske Tilstand. Hans Svarskrivelse²⁾ til denne er i Modsætning til tidligere ret skarp i Formen: »Die Endzweck der Engagerung der Kolonisten ist nicht gewesen eine Menge untaugbahren Personen im Lande zu ziehen, sondern geschickte und in Landbau erfahrene Leute zu bekommen; wie sehr aber solches gefehlet, zeigt denn die Erfahrung«. Han gentog endelig sit Paabud om ikke at afsende flere Kolonister, og i en Skrivelse af 10. Juli, da Krigsfaaren var ved at trække over, og man atter kunde beskæftige sig med fredeligere Spørgsmaal, slutter Rentekamret sig hertil. Regeringen havde dermed endelig besluttet sig til at sætte en Slaa for den Dør, som den saa græstfrit havde aabnet for de fremmede.

V.

Efter at saaledes Indvandringen halvt tvunget af Omstændighederne var blevet standset, varede det ikke længe, før man tog det næste Skridt for at fjerne en vigtig Hindring for Koloniernes Opkomst, nemlig

¹⁾ Promemorie dat. Slesvig 13/6 62. Underskriften mangler, men Skriften er den samme, som den, Stivitz benyttede i sine Indberetninger til Moltke. Det er da maaske denne, der for Tiden medvirkede ved Kolonisternes Anbringelse paa Hederne her-nede, der har villet give sin høje Beskytter et godt Raad (Bibl. M.).

²⁾ Br. dat. Gottorp 17/6 62 (Bibl. M.).

Hjemsendelse af uduelige og genstridige Familier; allerede i 1760 havde Kommissærerne slaaet herpaa uden dog at vinde Gehør hos Regeringen, men efter at Krisen i 1762 var overstaaet, krævede de store Udgifter, der var afholdt, den yderste Sparsommelighed i Statshusholdningen, og da Hofman og Deichman d. 22. Marts 1763 indsendte en Anmodning om, at ca. 80 Familier — o. Tredjedelen af det samlede Antal — maatte blive hjemsendt, viste man sig fra Rentekamrets Side mere lydhør heroverfor. Samme Sommer var 2. Deputeret i dette Kollegium, Mogens Rosenkrantz, Spøttrup, ude at undersøge Forholdene og bragtes derved til at støtte Kommissærernes Forslag. Til Gengæld skulde de øvrige have udleveret Fæstebreve paa deres Ejendomme, hvad ogsaa skete i den følgende Tid.¹⁾

Derfor blev det bestemt, at der skulde udvises 68 Familier, »som var et Tordenslag for samtlige.«²⁾ Man nærede ingen Frygt for ikke at kunne faa Stedfortrædere. Allerede tidligere havde Kommissærerne faaet Anmodninger fra Bønder paa Fyn og ved Kolding, der ønskede at bosætte sig paa Hederne, fordi deres egen Hjemstavn var overbefolket.

Denne Indskrækning, som der hermed var sket i Kolonivæsenet, fandt Regeringen dog ikke var tilstrækkelig. Den ønskede ogsaa at nedsætte det Beløb, som Kolonisterne fik udbetalt i Forplejningspenge, med godt Halvdelen, til 10,000 Rdl. pr. Aar.³⁾ Kommissærerne indvendte, at Kolonisterne endnu ikke var i Stand til at klare sig selv, og at Rentekamret tidligere havde lovet at ville hjælpe dem, saalænge de

¹⁾ Indb. fra Rosenkr. til Rentek. 22/8 63. (Br. t. Rentek.).

²⁾ Indb. fra Hoffm. til Ahlf. 5/7 63.

³⁾ Skr. fra Rentek. til Kommissionen 42/3, 11/8 63.

trængte hertil. Man var dog meget utilbøjelig til at ville udbetale en større Sum end de 10,000; ja, man paatænkte endog at lade Ydelsen helt bortfalde til Mikkelsdag, men da Kolonisterne gennem Moritz klagede til Moltke, har denne dog vistnok foreløbig ladet Betalingen vedblive, dog nu nedsat med Halvdelen.¹⁾ Iøvrigt synes der paa denne Tid at have hersket ret stor Misfornøjelse, selv mellem de rolige Kolonister, med Kommissærerne, som de paastod undertrykte dem uden Grund og endog bagvaskede dem overfor Kongen og Regeringen.²⁾

Maaske er dette Grunden til et ellers ret uforstaaeligt Forslag af Moritz om selv at overtage Styrelsen. I Modsætning til Kommissærerne mener han ikke, at de uduelige Kolonister har været til saa megen Skade; derimod gør han Kolonisternes Klage til sin og mener, at det er Styrelsen, der har Skylden. Han foreslaar derfor nedsat en upartisk Kommission til at undersøge Forholdene, eller endnu bedre at han selv overtog Ledelsen, som han saa vilde udøve gennem Stedfortræder. Moltke lod sig dog ikke lokke med til en saadan Forandring, der sikkert ogsaa kun vilde have tjent til yderligere at forkvakle Forholdene. I sit Svar³⁾ mener han, at Skylden udelukkende maa søges hos Kolonisterne, fordi disse »durch eine also schlechte Conduite alle gute Absichten vereiteln«.

VI.

Denne Udrensning, som her fandt Sted, var ganske sikkert til stor Gavn for Kolonierne. Man blev fri for de mange daarlige Eksistenser, som ikke havde nogen

¹⁾ Br. fra Moltke til Moritz 27/8 63 (Bibl. M.).

²⁾ Se fx. Brev fra den reformerte Præst i Frederikshede, Johannes Pfarr til Moritz (Bibl. M.).

³⁾ Br. fra Moltke dat. 23/7 63 (Bibl. M.).

Kendskab til Agerdyrkingen og kun bidrog til at sætte Splid mellem Kolonisterne indbyrdes og mellem dem og deres Ledelse. Hele Kolonisagen var nu bragt paa en sund Basis. Gemytterne faldt efterhaanden til Ro; ifølge Kommissærernes Beretninger arbejdedes der nu med Energi, og der skete ogsaa en vis Fremgang, der lovede godt for Fremtiden.

Men desværre skulde man ikke blive staaende herved. Statens Finansforhold var stadig lige fortvivlede, og Hans Ahlefeldt evnede ikke at bringe dem paa Fode igen. Til sidst stod det klart for Bernstorff og Moltke, at deres Protegé maatte erstattes af en virkelig Dygtighed.¹⁾ Halvt nødnødtvungent maatte Ahlefeldt da vige sit Embede i November 1764, og i hans Sted udnævntes Kronprinsens Overhofmester, Ditlev Reventlow. Denne, hvis Formaal det var at prædike Sparsommelighed og at undgaa enhver ekstraordinær Udgift, tog med stor Energi og Kraft fat paa at skaffe Orden i de fortvivlede Forhold. Det var i Virkeligheden nødvendigt at gribe til en kraftig Nedsækering paa Statens Budget, og med sin kendte Hensynsløshed var Reventlow ogsaa Mand for at gennemføre en saadan Politik.

Ogsaa Kolonisterne fik denne at føle. Overfor hele denne Sag, som havde slugt store Pengesummer, og hvortil der stadig medgik mange Penge, maatte Reventlows Standpunkt blive dette at gøre saa lidt ud heraf som muligt og i hvert Fald sørge for, at der ikke brugtes flere Penge hertil end nødvendigt. Gennem en Indberetning fra Hofman og Deichman fra Slutningen af 1764 fik han et Billede af de Besværligheder, de havde haft med at faa Tyskerne anbragt, og han har maaske deraf faaet det Indtryk, at yderligere

¹⁾ Herom særlig Friis II, Pag. 272.

Udgifter hertil ikke vilde kunne lønne sig. Fra 1760—65 var der ialt blevet anvendt ca. 900,000 Rdl. baade til de jyske og slesvigske Heder, heraf ca. 300,000 til de jyske Heder alene, og hvad Resultat havde man faaet ud heraf?

I Foraaret 1765 ansøgte Kommissærerne om, at 27 Kolonister, der skulde forflyttes til nogle andre Gaarde i Anledning af de Forandringer, der var nødvendige ved de 68 Kolonisters Afrejse, maatte beholde det tidligere Beløb af Forplejningspenge, da de ikke var i Stand til at klare sig med Halvdelen. Reventlow greb Anledningen til i en egenhændig Skrivelse til Hofman og Deichman at fremsætte sit Syn paa Kolonivæsenet¹⁾. Han fremhæver Nødvendigheden af at fastsætte almindelige Regler, for at man paa Grundlag deraf kan træffe sin Beslutning i de enkelte Tilfælde, hvad hans Forgænger næsten totalt havde forsømt. Han hævdede, at Udgifterne til Kolonisterne nu langt oversteg Statens Kræfter. Det gjaldt om i Stedet at skaffe Landet saa mange Indtægter som muligt, og endelig »das die Ungewissheit und Entfernung, ich will nicht sagen die Unmöglichkeit der Vortheile, welche aus dem kostbaren Anbau unfruchtbarer Gegenden zu erwarten, die gegenwärtige dringende allen und jeden fühlbare Übel und Gebrechen nicht aufwiegen können.« Derfor fastsætter han følgende Forholdsregler: 1) Ikke at udvide det forhaandenværende Anlæg eller at anvende Bekostning paa Besættelse af de ledige Pladser, 2) at holde de Løfter, der tidligere var givet Kolonisterne, 3) at opmuntre dem med alle de Begunstigelser »die keinen Abgang in der königlichen Kasse bringen«, 4) og at overlade de allerede anbragte at klare sig ved deres egen Virksomhed. Reventlow an-

¹⁾ Skr. paa Tysk 10/8 65 (Brevbogen).

erkender det fortjenstfulde i, at Lokalebedsmændene søger at opfylde deres Pligt, men det er nødvendigt, at Hensynet til det fælles Bedste ikke tilsidesættes for mindre vigtige Ting. Han indskærper derfor, at de opstillede Forholdsregler følges, selv om man ikke derved fik de 27 Gaarde besat og slutter med at udtale, at de Ting, der kun kunde gennemføres ved Penges Hjælp »der Kunst des Schöpfers nur ein mittelmäßige Ehre geben, und das die sonst betrachtliche Vortheile der Bevölkerung . . . . eben wie Gold zu teuer können erkaufet werden.«

Da Efterretningen om Rentekamrets Stilling kom til Kolonisternes Kundskab, opstod der nogen Bevægelse imellem dem, uden at det dog efter den foregaaende Udrensning kom til ligefremme Optøjer.¹⁾ Blot klagede de over, at de umuligt kunde skaffe Foder til Kreaturerne uden økonomisk Støtte. Kommissærerne støttede dem fuldt ud heri. De paapeger endvidere, at mange af de Fejl, der var begaaet, og som bevirkede, at Kolonierne endnu ikke kunde klare sig, skyldtes mangelfulde Dispositioner fra Ahlefeldts Side, bl. a. fralægger de sig al Skyld i, at der var kommet saa mange Kolonister herind, »men vi fik Befaling fra Rentekamret, at de skulde imodtages, og at vi af al Magt skulde underbringe dem, at de kunde komme i Stand.«

Baade Kommissærerne og Kolonisterne fik snart at mærke, at Rentekamrets nye Chef var en Mand af en helt anden Støbning end den forrige. Havde han taget en Beslutning, stod den urokkelig fast. I sit Svar²⁾ fastholder Reventlow sine Synspunkter. Hensigten var selvfølgelig ikke at gøre Beboerne »kleinmodige

1) Indb. fra Hofm. og Deichm. 20/8 65.

2) 17/8 65. Findes baade paa Dansk og Tysk i Kollegiets Brevbog.

og forsagte«, eller at de »paa dem anvendte anselige Bekostninger . . . . omsonst skal være anvendte,« men Hensynet til Landets øvrige Indbyggere bevirkede, at man ikke kunde ofre de 3000 Rdl. paa dem til Foder, som de krævede. De maatte se at sætte Tæring efter Næring. »Hvor mange Folk nære sig ikke paa Landet, som med deres Hus ikkun har en Kaalhave og kan fodre en Ko? Kan de nye Beboere ikke straks blive Gaardmænd, saa kan de dog nu for Tiden ernære sig som Inderster og Husmænd og efterhaanden bringe det dem tildelte Land under Ploven.« Hertil slutter hele Rentekamret sig i en senere Skrivelse¹⁾ og tilraader endvidere, »at man for at konservere den halve Besætning hellere straks, førend Kvæget sættes paa Foder, maatte sælge den øvrige halve Del.« De Beboere, som desuagtet ikke kunde klare sig, kunde det tillades, »at optage visse Kapitaler imod Pant og Prioritet i Stæderne og den dertil hørende Besætning.«

Selv om meget havde forandret sig med Hensyn til Rentekamrets Anskuelse, var der dog et Omraade, hvor der ingen Forandringer var sket, nemlig det store Ukendskab til de faktiske Forhold. Naar det baade af Reventlow og hans Kolleger hævdes, at Kolonisterne udmærket kunde taale en Foringelse af deres økonomiske Omstændigheder, er det saa forkert som vel muligt. De nye Hededyrkere førte stadig en haard Kamp for det daglige Brød, og tog man nu den nødvendige Understøttelse fra dem, betød det for mange af dem den fuldkomne Ruin. Der kommer derved noget brutalt ind i den Fremgangsmaade overfor de Folk, som man selv havde indbudt til at bosætte sig i Landet. Man ser derfor Hofman og Deichman

¹⁾ 23/9 65. Rentek. Brevbog.

gøre endnu et Forsøg paa at redde Kolonisterne. Selv om der var Fodermangel i Landet, kunde man dog yde det Korn, der var nødvendigt, hævdede de. Vilde Rentekamret ikke gaa ind herpaa, havde allerede 42 Familier bedt om Hjempas, og dette burde ikke ske, da Kolonisterne »virkelig er mere arbejdsomme end de Danske, i Synderlighed Kvinderne.« Ganske vist burde der aldrig være foregaaet nogen Kolonisering, men nu da de var kommet ind i Landet, »holdtes det for saare betænkeligt at lade dem gaa, paa det at Stæderne kan vorde konserverede.«¹⁾

Da de ogsaa fik Afslag herpaa, gav dette Signalet til almindeligt Opbrud. Godt Halvdelen af de ca. 150 tyske Familier, der endnu boede paa Alheden og Randbøl Hede, fik deres Pas og drog tilbage til Tyskland, rige paa Erfaringer, men sikkert ligesaa fattige, som den Dag, de først kom ind i Landet. Sammenligner man denne Udvandring med den, der fandt Sted 1763, vil man let se den iøjnefaldende Forskel. Medens de første 68 Familiers Hjemsendelse kun kan betragtes som en nødvendig Udrensning, for at de øvrige kunde faa bedre Arbejdsbetingelser, stiller Sagen sig helt anderledes for de sidste Familiers Vedkommende. Det var gennemgaaende Bønder, som forstod deres Landbrug og nu gennem et energisk og haardt Arbejde allerede var i Færd med at afpasse deres Leve- maade efter deres nye Fædrelands. Rentekamrets Handlemaade virker derfor som en skrigende Uretfærdighed og en hensynsløs Tilsidesættelse af Ret og Billighed overfor disse Mennesker, som Staten selv havde indbudt til at komme, og som den ved store Løfter om al mulig Hjælp havde formaaet til at forlade deres Hjemegn og drage til et Land, de ikke

¹⁾ Br. t. Rentek. 11/10 65 (Br. t. Rentek. 1759—65).

kendte, og som ikke paa langt nær opfyldte de Forventninger, de efter al Rimelighed maatte stille til det.

Men paa den anden Side er Ditlev Reventlows Motiver let forstaaelige. Han havde maattet paatage sig et Hverv, som sikkert var det sværeste, der da fandtes i Riget. Statens Pengemidler var saa udtømte, at endog en forholdsvis ringe Udgift var vanskelig at honorere. Han havde maattet paatage sig Tilsynet med Foretagender, som han sikkert har ment, det var ganske umuligt for Staten at varetage under de nuværende Omstændigheder. Blandt disse var Kolonisagen; med hele sin praktisk anlagte Natur har han derfor rimeligvis betragtet dens lykkelige Gennemførelse med stor Skepsis. Det var et Danaidekar, som kun krævede uden at yde noget til Gengæld. Som den samvittighedsfulde Vogter af Landets Anliggender har han da valgt at likvidere hele Foretagendet ved den første den bedste Lejlighed, og hans Karakter og Stilling forbød ham at give Raaderum for nogen Blødsødenhed og menneskekærlig Hensyntagen.

Tilbage blev da ca. 60 tyske Familier, som man i de følgende Aar ydede saa lidt Støtte som vel muligt, efter at man en Tid havde hjulpet omtrent det femdobbelte til Bosættelse.¹⁾ Hele dette Anlæg, som i mange Aar havde været Genstand for saa stor Interesse endog fra allerhøjeste Sted, og som man havde stillet saa store Forventninger til, havde dermed praktisk talt spillet Fallit.

VII.

Allerede den nærmeste Samtid var klar over, at der var stor Forskel mellem det, man oprindeligt havde

¹⁾ Efter en Opgørelse til Rentek. fra H. og D. fandtes i 1763 294 Familier paa Alheden og Randbøl Hede; i 1766 var Tallet 371, men heraf var kun 60 tyske, Resten var danske Tilflyttere.

tilsigtet med de jyske Heders Opdyrkning, og de Realiteter man opnaaede, og man har givet forskellige Personer i den underordnede Styrelse Skylden, for at have en Syndebuk at lade sin Vrede gaa ud over. Forfattere som Fabricius¹⁾, Olufsen²⁾ og Voigt³⁾ og endvidere Kolonisterne op til vor Tid har ment, at Moritz bar Hovedskylden. Han fremstilles som en samvittighedsløs og pengebegærlig Person, der ved fagre Ord og gyldne Løfter fik de pfalziske Bønder til at drage herop. Sikkert ikke uden Grund. Hvis det er rigtigt, hvad der hævdes, at han fik en Louisdor for hver Kolonist⁴⁾, forklarer det i hvert Fald hans store Iver for at sende saa mange af Sted som muligt, saa at han, efter Kolonisternes Paastand, fremstillede Hederne som et Paradis af Frugtbarhed. Et tungt Ansvar falder ogsaa paa ham ved, at han ikke sørgede for kun at hverve dygtige Agerbrugere, men ogsaa fik alt muligt Skrabsammen med, som paa et vist Tidspunkt nær havde ødelagt hele Planen. Det synes ogsaa at skyldes ham, at man begyndte at opdyrke de slesvigske Heder, hvor Jorden var endnu daarligere end i Jylland, hvorfor Kultiveringens her slugte endnu større Summer end paa Alheden. Mere uberettiget er det at nævne en af Lederne i Slesvig i denne Forbindelse, en Dr. Erichsen. Han var en noget forhutlet Person, oprindelig Fysikus i Bergen, som vandt Moltkes Bevaagenhed, saa at han satte ham til at varetage Teglbændingen paa de jyske Heder og senere anbragte ham i Spidsen for Ledelsen i Slesvig. Han synes at have gjort sig al mulig Umage, men manglede Evner og Forudsætninger for at varetage sine Hverv. Hvor

¹⁾ J. C. Fabricius: Polizey-Schriften I (1786).

²⁾ Olufsen: Økonomiske Annaler III, 1802.

³⁾ Voigt: Se foran.

⁴⁾ Wilse: Reiseiagttagelser, Pag. 121.

megen Del han har haft i de Fejl, der blev begaaet, er dog vanskeligt at sige.

I det hele taget er det sikkert ikke hos Lokalstyrelsen, man skal søge Hovedaarsagerne til Uheldene. De Kommissioner, der nedsattes i Jylland, arbejdede i det store og hele med stor Energi og søgte saa godt som muligt at løse de Opgaver, der blev stillet dem. Som tidligere nævnt skyldes det endda Mænd som Hofman og hans Hjælper, Deichman, at det i det hele taget lykkedes at faa anbragt Flertallet af Kolonisterne, inden man maatte hjemsende dem.

Lige fra Begyndelsen viste Ahlefeldt sig stærkt interesseret i Sagen; det har sikkert ligget ham stærkt paa Sinde at naa til en lykkelig Løsning. Men han evnede ikke, ligesaa lidt her som i sin øvrige Embedsgering, at skabe Orden og Oversigt. Hans Dispositioner er meget uklare og vaklende, men det maa dog anføres, at han i Reglen fulgte de Forslag, som Kommissærerne fremkom med. Nogen større Skade har han ikke forvoldt, men heller ikke haft nogen særlig gavnlig Indflydelse. Hans Efterfølger, Reventlows Virksomhed er allerede omtalt. Det sene Tidspunkt og de ekstraordinære Omstændigheder, han kom til Styret under, retfærdiggør i nogen Grad, at han maatte opgive det Arbejde paa Hedeopdyrkningen, som allerede var i Gang.

Samtidige Forfattere synes at mene, at det væsentligt skyldes Bernstorffs Initiativ, at Kolonisationen kom i Stand. Det er dog sjældent, at han griber ind. Han redegør selv for sit Standpunkt i et Brev til Christian 7. ved dennes Tronbestigelse, hvori han giver en Oversigt over de vigtigste Anliggender under Frederik 5. Regering. Det hedder deri: »J'ay cru bon l'appel des colons allemands pour les bruyères de la Jut-

lande et de Slesvic, et je suis encore dans cette opinion, qui m'est commune avec tous les ministères et tous les nations; mais je n'en ay ni fixé ni pressé l'époque, et je n'ayeu aucune part a la manière dont ce dessein at esté exécuté, ni aux depenses faites ou aux mesures prises pour le faire réussir«. ¹⁾ Man forstaar godt, at Bernstorff skynder sig at tage Afstand fra de Forholdsregler, der var blevet anvendt. Den tyske Kolonisag maatte under de forhaandenværende økonomiske Omstændigheder synes at være et Misgreb. Bernstorff, der vel aldrig har kendt Sagen i dens Enkelt-heder, retter derved en indirekte Bebrejdelse mod den, der havde Overledelsen, og dette var ingen anden end hans Medarbejder i Statens Tjeneste, Overhofmarskal A. G. Moltke.

Som det vil fremgaa af det foregaaende, havde denne lige fra første Færd viet Sagen sin store Interesse og Arbejdskraft, og alle Traade samledes da ogsaa hos denne Frederik 5's almægtige Yndling. Det har sikkert været ham magtpaaliggende at faa Sagen undersøgt og tilrettelagt saa nøje som muligt, men alligevel indvilliger han i Moritz' Forslag om at begynde Indvandringen paa et Tidspunkt, da ikke engang de allernødvendigste Forberedelser var truffene. Det synes at have skortet ham paa Menneskekundskab; derved kunde en saa samvittighedsløs Stræber som Moritz eller en saa talentløs Dilettant som Dr. Erichsen vinde Ind-

¹⁾ Aage Friis: Bernstorff'ske Papirer II, Nr. 1449, Pag 586. »Jeg har billiget Indkaldelsen af de tyske Kolonister til at opdyrke Hederne i Jylland og Slesvig, og jeg er endnu af denne Mening, som jeg deler med alle Ministrene og alle Nationens Indbyggere; men jeg har hverken fastsat eller fremskyndet Tidspunktet, og jeg har ingen Del i den Fremgangsmaade, ved hvilken denne Plan er blevet udført, eller i de hafte Udgifter eller i de Forholdsregler, som er taget for at faa den til at lykkes.«

pas hos ham og faa deres skadelige Planer gennemført i en saadan Grad, at han, en Tid lang i hvert Fald, var døv for Argumenter af anden Art. Maaske skyldes dette sidste dog ogsaa et svigtende Samarbejde med Rentekamret og de lokale Embedsmænd. At Moltke ikke vilde overlade hele Ansvaret til Ahlefeldt er forstaaeligt, hvorfor han ogsaa varetog hele Korrespondancen med Moritz, men derved træder ogsaa Manglerne ved en samlet og kraftig Overledelse tydeligere frem. Og hans Føling med Tilstandene paa Hederne var afgjort for svag; han formaaede ikke at holde sig tilstrækkelig underrettet om de virkelige Forhold, saa at de virkelige Sagkyndiges Mening kunde naa ham. Derfor glippede Styret paa de afgørende Punkter. Kolonisterne indkaldtes for tidligt, der skete ikke en grundig Udrensning i Tide; der indvandrede flere, end man kunde skaffe Plads til. Hvor gerne man end vil anerkende Moltkes utrættelige og uegennyttige Arbejde for Ophjælpning af Landets Næringsveje, kommer man dog ikke uden om, at han har Hovedansvaret for mange af de Fejlgreb, der fandt Sted.

Selvfølgelig har han dog ikke hele Skylden for det mislykkede Projekt. Den ligger sikkert ligesaa meget i, at Ideen kom 100 Aar for tidligt til Verden. Det maatte overlades til en senere Tids mere fremskredne Teknik at virkeliggøre de Perspektiver, som Moltke og hans Mænd havde skimtet i det fjerne.
